

MERSİN ÜNİVERSİTESİ KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
MERSIN UNIVERSITY PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF CILICIAN ARCHAEOLOGY

KAAM
YAYINLARI

OLBA
XXIII

(Ayrıbasım / Offprint)

MERSİN
2015

KAAM YAYINLARI
OLBA
XXIII

© 2015 Mersin Üniversitesi/Türkiye

ISSN 1301 7667

Yayıncı Sertifika No: 14641

OLBA dergisi;
ARTS & HUMANITIES CITATION INDEX, EBSCO, PROQUEST
ve

TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanlarında taranmaktadır.

Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün (DAI) Kısaltmalar Dizini'nde 'OLBA' şeklinde yer almaktadır.

OLBA dergisi hakemlidir. Makalelerdeki görüş, düşünce ve bilimsel değerlendirmelerin yasal sorumluluğu yazarlara aittir.

The articles are evaluated by referees. The legal responsibility of the ideas,
opinions and scientific evaluations are carried by the author.

OLBA dergisi, Mayıs ayında olmak üzere, yılda bir kez basılmaktadır.
Published each year in May.

KAAM'ın izni olmadan OLBA'nın hiçbir bölümü kopya edilemez.

Alıntı yapılması durumunda dipnot ile referans gösterilmelidir.

It is not allowed to copy any section of OLBA without the permit of KAAM.

OLBA dergisinde makalesi yayımlanan her yazar, makalesinin baskı olarak ve elektronik ortamda yayımlanmasını
kabul etmiş ve telif haklarını OLBA dergisine devretmiş sayılır.

Each author whose article is published in OLBA shall be considered to have accepted the article to be published in
print version and electronically and thus have transferred the copyrights to the journal OLBA..

OLBA'ya gönderilen makaleler aşağıdaki web adresinde ve bu cildin giriş sayfalarında
belirtilen formatlara uygun olduğu takdirde basılacaktır.

Articles should be written according the formats mentioned in the following web address.

Redaktion: Yrd. Doç. Dr. Deniz Kaplan

OLBA'nın yeni sayılarında yayımlanması istenen makaleler için yazışma adresi:
Correspondance addresses for sending articles to following volumes of OLBA:

Prof. Dr. Serra Durugönül
Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
Çiftlikköy Kampüsü, 33342 Mersin - TURKEY

Diğer İletişim Adresleri
Other Correspondance Addresses

Tel: 00.90.324.361 00 01 (10 Lines) 4730 / 4734

Fax: 00.90.324.361 00 46

web mail: www.kaam.mersin.edu.tr

www.olba.mersin.edu.tr

e-mail: sdurugonul@gmail.com

kaam@mersin.edu.tr

Baskı / Printed by

Oksijen Basım ve Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.

100. Yıl Mah. Matbaacılar Sit. 2. Cad. No: 202/A Bağcılar-İstanbul

Tel: +90 (212) 325 71 25 Fax: +90 (212) 325 61 99

Sertifika No: 29487

Dağıtım / Distribution

Zero Prod. Ltd.

Tel: 00.90.212.244 75 21 Fax: 00.90.244 32 09

info@zerobooksonline.com www.zerobooksonline.com/eng

MERSİN ÜNİVERSİTESİ
KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
(KAAM)
YAYINLARI-XXIII

MERSIN UNIVERSITY
PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF
CILICIAN ARCHAEOLOGY
(KAAM)-XXIII

Editörler

Serra DURUGÖNÜL
Murat DURUKAN
Gunnar BRANDS
Deniz KAPLAN

OLBA Bilim Kurulu

Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN
Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU
Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL
Prof. Dr. Marion MEYER
Prof. Dr. Susan ROTROFF
Prof. Dr. Kutalmış GÖRKAY
Prof. Dr. İ. Hakan MERT
Prof. Dr. Eda AKYÜREK-ŞAHİN
Prof. Dr. Yelda OLCAY-UÇKAN

MERSİN
2015

*Vefat Eden Meslektaşlarımızı
Saygı ile Anıyoruz...*

Prof. Dr. Halet ÇAMBEL

Prof. Dr. Klaus SCHMIDT

Prof. Dr. Sencer ŞAHİN

Prof. Dr. Kutlu EMRE

İçindekiler/Contents

Halil Tekin

Yukarı Mezopotamya'nın İlk Boyalı Çanak-Çömlekleri: Hassuna, Samarra ve Halaf: Yeni Yorumlar ve Yaklaşımlar. Bölüm 1: Hassuna ve Samarra (The First Painted Potteries of the Upper Mesopotamia: Hassuna, Samarra and Halaf. New Interpretations and Approaches. Volume 1: Hassuna and Samarra) 1

A. Tuba Ökse

Diyarbakır Kentinin En Eski Yerleşimi: İçkale'deki Amida Höyük (The Earliest Settlement of the City of Diyarbakır: Amida Höyük at İçkale) 59

Cengiz Çetin

Isparta Müzesi'ne Ait Bir Grup Tunç Silah Hakkında Değerlendirme (A Research on a Group of Bronze Weapons in the Museum of Isparta) 111

Sabri Arıcı

Phokaia'daki Palmiye Sütun Başlığı ve Kökeni (Das Palmenkapitell in Phokaia und seine Herkunft) 153

Sevgi Sarıkaya

Daskyleion Dynastes'lik Sisteminde Artabazos'un Rolü (Artabazos's Role in the Dascylium Dynastic Systems) 175

Hatice Körsulu

Nagidos Kazısından Ele Geçen Klasik ve Hellenistik Dönem Kandilleri: Attika ve Yerel Üretimler (Klassische und Hellenistische Lampen von Nagidos: Attika und der lokalen Produktion) 199

Turgay Yaşar Yedidağ

Dorylaion Kalıp Yapımı Kaseleri (Dorylaion Mold Made Bowls) 235

Hüseyin Metin – B. Ayça Polat Becks

Burdur Müzesi Metal Kandilleri (Metal Lamps in the Burdur Museum) 273

Erdoğan Aslan <i>Kekova Adası 2012-2013 Yılı Sualtı Araştırmalarında Bulunan Amphoraların Tipolojik Değerlendirmesi</i> (<i>Typological Assessment of the Amphorae Found in the 2012-2013 Kekova Island Underwater Survey</i>)	321
Murat Çekilmez <i>Hyllarima'dan Bir Grup Figürin</i> (<i>A Group of Figurines from Hyllarima</i>)	371
Hüseyin Uzunoglu <i>Bursa Müzesi'nden Ölü Ziyafeti Sahneli Yeni Mezar Stelleri</i> (<i>New Funerary Inscriptions with 'Totenmahreliefs' from the Museum of Bursa</i>)	397
Aytekin Büyükközer <i>Isauria Bölgesi'nden Bir Kaya Anıtı: Basamaklı Sunak mı? Mezar mı?</i> (<i>A Rock Monument from the Isauria Region: Is it a Stepped Altar or a Grave?</i>)	417
Fahriye Bayram <i>Hahuli Triptiği ve Martha-Maria Alania</i> (<i>The Triptych of Hahuli and Martha-Maria Alania</i>)	447
Ayşe Aydın <i>İzmir Arkeoloji Müzesi İle Tarih ve Sanat Müzesi'nde Bulunan Ampullalar</i> (<i>Ampullae Finds in the İzmir Archaeology and in the History and Art Museums</i>)	487
Şener Yıldırım <i>Side Müzesi'nden Bir Geç Antik Çağ Çeşmesi</i> (<i>A Late Antique Fountain from the Museum of Side</i>)	515
Stephan Westphalen <i>Die Kirche von Işıkkale</i> (<i>Işıkkale Kilisesi</i>)	535
Eberhard Zangger – Serdal Mutlu <i>Troia'daki Yapay Limanlar ve Su Mühendisliği:</i> <i>Bir Jeo-Arkeolojik Çalışma Hipotezi</i> (<i>Artificial Ports and Water Engineering at Troy:</i> <i>A Geo-Archaeological Working Hypothesis</i>)	553

MERSİN ÜNİVERSİTESİ
KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
BİLİMSEL SÜRELİ YAYINI ‘OLBA’

Kapsam

Olba süreli yayını Mayıs ayında olmak üzere yılda bir kez basılır. Yayınlanması istenilen makalelerin en geç her yıl Kasım ayında gönderilmiş olması gerekmektedir.

1998 yılından bu yana basılan Olba; Küçükasya, Akdeniz bölgesi ve Ortadoğu'ya ilişkin orijinal sonuçlar içeren Antropoloji, Prehistorya, Protohistorya, Klasik Arkeoloji, Klasik Filoloji (ve Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri), Eskiçağ Tarihi, Nüvizmatik ve Erken Hıristiyanlık Arkeolojisi alanlarında yazılmış makaleleri kapsamaktadır.

Yayın İlkeleri

1. a. Makaleler, Word ortamında yazılmış olmalıdır.
 - b. Metin 10 punto; özet, dipnot, katalog ve bibliyografya 9 punto olmak üzere, Times New Roman (PC ve Macintosh) harf karakteri kullanılmalıdır.
 - c. Dipnotlar her sayfanın altına verilmeli ve makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlemelidir.
 - d. Metin içinde bulunan ara başlıklarda, küçük harf kullanılmalı ve koyu (bold) yazılmalıdır. Bunun dışındaki seçenekler (tümünün büyük harf yazılması, alt çizgi ya da italik) kullanılmamalıdır.
2. Noktalama (tireler) işaretlerinde dikkat edilecek hususlar:
 - a. Metin içinde her cümlemin ortasındaki virgülden ve sonundaki noktadan sonra bir tab boşluk bırakılmalıdır.
 - b. Cümle içinde veya cümle sonunda yer alan dipnot numaralarının herbirisi noktalama (nokta veya virgül) işaretlerinden önce yer almalıdır.
 - c. Metin içinde yer alan “fig.” ibareleri, küçük harf ile ve parantez içinde verilmeli; fig. ibaresinin noktasından sonra bir tab boşluk bırakılmalı (fig. 3); ikiden fazla ardışık figür belirtiliyorsa iki rakam arasına boşluksuz kısa tire konulmalı (fig. 2-4). Ardışık değilse, sayılar arasına nokta ve bir tab boşluk bırakılmalıdır (fig. 2. 5).
 - d. Ayrıca bibliyografya ve kısaltmalar kısmında bir yazar, iki soyadı taşıyorsa soyadları arasında boşluk bırakmaksızın kısa tire kullanılmalıdır (Dentzer-

Feydy); bir makale birden fazla yazarlı ise her yazardan sonra bir boşluk, ardından uzun tire ve yine boşluktan sonra diğer yazarın soyadı gelmelidir (Hagel – Tomaschitz).

3. “Bibliyografya ve Kısaltmalar” bölümü makalenin sonunda yer almalı, dipnotlarda kullanılan kısaltmalar, burada açıklanmalıdır. Dipnotlarda kullanılan kaynaklar kısaltma olarak verilmeli, kısaltmalarda yazar soyadı, yayın tarihi, sayfa (ve varsa levha ya da resim) sıralamasına sadık kalınmalıdır. Sadece bir kez kullanılan yayınlar için bile aynı kurala uyulmalıdır.

Bibliyografya (kitaplar için):

Richter 1977 Richter, G., Greek Art, New York.

Bibliyografya (Makaleler için):

Corsten 1995 Corsten, Th., “Inschriften aus dem Museum von Denizli”, Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi III, 215-224, lev. LIV-LVII.

Dipnot (kitaplar için)

Richter 1977, 162, res. 217.

Dipnot (Makaleler için)

Oppenheim 1973, 9, lev.1.

Diğer Kısaltmalar

age.	adı geçen eser
ay.	aynı yazar
vd.	ve devamı
yak.	yaklaşık
v.d.	ve diğerleri
y.dn.	yukarı dipnot
dn.	dipnot
a.dn.	aşağı dipnot
bk.	Bakınız

4. Tüm resim, çizim ve haritalar için sadece “fig.” kısaltması kullanılmalı ve figürlerin numaralandırılmasında süreklilik olmalıdır. (Levha, Resim, Çizim, Şekil, Harita ya da bir başka ifade veya kısaltma kesinlikle kullanılmamalıdır).
5. Word dökümanına gömülü olarak gönderilen figürler kullanılmamaktadır. Figürlerin mutlaka sayfada kullanılması gereken büyüklükte ve en az 300 pixel/inch çözünürlükte, photoshop tif veya jpeg formatında gönderilmesi

gerekmektedir. Adobe illustrator programında çalışılmış çizimler Adobe illustrator formatında da gönderilebilir. Farklı vektörel programlarda çalışılan çizimler photoshop formatına çevrilemiyorsa pdf olarak gönderilebilir. Bu formatların dışındaki formatlarda gönderilmiş figürler kabul edilmeyecektir.

6. Figürler CD'ye yüklenmelidir ve ayrıca figür düzenlemesi örneği (layout) PDF olarak yapılarak burada yer almalıdır.
7. Bir başka kaynaktan alıntı yapılan figürlerin sorumluluğu yazara aittir, bu sebeple kaynak belirtilmelidir.
8. Makale metninin sonunda figürler listesi yer almalıdır.
9. Metin yukarıda belirtilen formatlara uygun olmak kaydıyla 20 sayfayı geçmemelidir. Figürlerin toplamı 10 adet civarında olmalıdır.
10. Makaleler Türkçe, İngilizce veya Almanca yazılabilir. Türkçe yazılan makalelerde yaklaşık 500 kelimelik Türkçe ve İngilizce yada Almanca özet kesinlikle bulunmalıdır. İngilizce veya Almanca yazılan makalelerde ise en az 500 kelimelik Türkçe ve İngilizce veya Almanca özet bulunmalıdır. Makalenin her iki dilde de başlığı gönderilmelidir.
11. Özeti altında, Türkçe ve İngilizce veya Almanca olmak üzere altı anahtar kelime verilmelidir.
12. Metnin word ve pdf formatlarında kaydı ile figürlerin kopyalandığı iki adet CD (biri yedek) ile birlikte bir orijinal ve bir kopya olmak üzere metin ve figür çıktısı gönderilmelidir.
13. Makale içinde kullanılan özel fontlar da CD'ye yüklenerek yollanmalıdır.

MERSIN UNIVERSITY
‘RESEARCH CENTER OF CILICIAN ARCHAEOLOGY’
JOURNAL ‘OLBA’

Scope

Olba is printed once a year in May. Deadline for sending papers is November of each year.

The Journal ‘Olba’, being published since 1998 by the ‘Research Center of Cilician Archeology’ of the Mersin University (Turkey), includes original studies done on antropology, prehistory, protohistory, classical archaeology, classical philology (and ancient languages and cultures), ancient history, numismatics and early christian archeology of Asia Minor, the Mediterranean region and the Near East.

Publishing Principles

1. a. Articles should be written in Word programs.
b. The text should be written in 10 puntos; the abstract, footnotes, catalogue and bibliography in 9 puntos ‘Times New Roman’ (for PC and for Macintosh).
c. Footnotes should take place at the bottom of the page in continous numbering.
d. Titles within the article should be written in small letters and be marked as bold. Other choises (big letters, underline or italic) should not be used.
2. Punctuation (hyphen) Marks:
 - a. One space should be given after the comma in the sentence and after the dot at the end of the sentence.
 - b. The footnote numbering within the sentence in the text, should take place before the comma in the sentence or before the dot at the end of the sentence.
 - c. The indication fig.:
 - * It should be set in brackets and one space should be given after the dot (fig. 3);
 - * If many figures in sequence are to be indicated, a short hyphen without space between the beginning and last numbers should be placed (fig. 2-4); if these are not in sequence, a dot and space should be given between the numbers (fig. 2. 5).

d) In the bibliography and abbreviations, if the author has two family names, a short hyphen without leaving space should be used (Dentzer-Feydy); if the article is written by two or more authors, after each author a space, a long hyphen and again a space should be left before the family name of the next author (Hagel – Tomaschitz).

3. The ‘Bibliography’ and ‘Abbreviations’ should take part at the end of the article. The ‘Abbreviations’ used in the footnotes should be explained in the ‘Bibliography’ part. The bibliography used in the footnotes should take place as abbreviations and the following order within the abbreviations should be kept: Name of writer, year of publishment, page (and if used, number of the illustration). This rule should be applied even if a publishment is used only once.

Bibliography (for books):

Richter 1977 Richter, G., Greek Art, New York.

Bibliography (for articles):

Corsten 1995 Corsten, Th., “Inschriften aus dem Museum von Denizli”, Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi III, 215-224, pl. LIV-LVII.

Footnotes (for books):

Richter 1977, 162, fig. 217.

Footnotes (for articles):

Oppenheim 1973, 9, pl.1.

Miscellaneous Abbreviations:

op. cit.	in the work already cited
idem	an author that has just been mentioned
ff	following pages
et al.	and others
n.	footnote
see	see
infra	see below
supra	see above

4. For all photographs, drawings and maps only the abbreviation ‘fig.’ should be used in continous numbering (remarks such as Plate, Picture, Drawing, Map or any other word or abbreviaton should not be used).

5. Figures, embedded in Word documents can not be used. Figures have to be in the length in which they will be used in the page, being at least 300 pixel/ inch, in photoshop tif or jpeg format. Drawings in adobe illustrator can be sent in this format. Drawings in other vectoral programs can be sent in pdf if they can't be converted to photoshop. Figures sent in other formats will not be accepted.
6. Figures should be loaded to a CD and a layout of them as PDF should also be undertaken.
7. Photographs, drawings or maps taken from other publications are in the responsibility of the writers; so the sources have to be mentioned.
8. A list of figures should take part at the end of the article.
9. The text should be within the remarked formats not more than 20 pages, the drawing and photographs 10 in number.
10. Papers may be written in Turkish, English or German. Papers written in Turkish must include an abstract of 500 words in Turkish and English or German. It will be appreciated if papers written in English or German would include a summary of 500 words in Turkish and in English or German. The title of the article should be sent in two languages.
11. Six keywords should be remarked, following the abstract in Turkish and English or German .
12. The text in word and pdf formats as well as the figures should be loaded in two different CD's; furthermore should be sent, twice the printed version of the text and figures.
13. Special fonts should be loaded to the CD.

**YUKARI MEZOPOTAMYA'NIN İLK BOYALI
ÇANAK-ÇÖMLEKLERİ:
HASSUNA, SAMARRA VE HALAF
YENİ YORUMLAR VE YAKLAŞIMLAR I:
Bölüm 1: Hassuna ve Samarra**

Halil TEKİN*

ABSTRACT

**The First Painted Potteries of the Upper Mesopotamia:
Hassuna, Samarra and Halaf. New Interpretations and Approaches.
Volume 1: Hassuna and Samarra**

Recent archaeological investigations carried out in the frame of several dam projects on the Euphrates and the Tigris Rivers revealed valuable data on Upper Mesopotamian prehistory, the cradle of civilizations. The new data obtained from the salvage projects in the last 50 years claims a re-assessment of the earlier arguments. The traditional concepts on the earliest painted pottery of Upper Mesopotamia – the Hassuna, Samarra and Halaf potteries – are based on the arguments from the last century. Recently, the previous approaches are intensively discussed among specialists. The archaeological excavations carried out in South-eastern Anatolia and those in Northern Syria require a re-handling of this subject. This study deals with a detailed discussion on the mistakes of the previous approaches on the potteries of Hassuna, Samarra and Halaf, and on the new approaches and suggestions basing on recent informations. The first part of this study deals with the ambiguous explanations on the Hassuna and Samarra, and the second part with a detailed discussion of recent arguments on the Halaf.

Keywords: Hassuna, Samarra, Late Neolithic, Painted Potteries, Upper Mesopotamia.

ÖZET

Uygarlığın beşiği olarak kabul edilen Yukarı Mezopotamya'nın tarihöncesine dair son yıllarda gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalarda oldukça değerli bilgilere ulaşılmıştır. Son elli yıl içerisinde bu coğrafyaya hayat veren Fırat ve Dicle

* Doç. Dr. Halil Tekin, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 06800 Beytepe /Ankara-TR. E-posta: htekin4@gmail.com

nehirleri üzerine inşa edilen barajlar nedeniyle yoğunluk kazanan arkeolojik etkinlikler sayesinde eski bilgilerin yeniden değerlendirilmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Yukarı Mezopotamya'nın ilk boyalı çanak-çömlek türleri olan Hassuna, Samarra ve Halaf hakkındaki görüşler geçen yüzyıldaki geleneksel fikirlere dayanmaktadır. Bu eski yaklaşımlar son zamanlarda Mezopotamya uzmanları arasında ciddi bir tartışma konusuna dönüşmüştür. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki kazıların yanı sıra, Kuzey Suriye'de yürütülen arkeolojik etkinlikler konunun yeniden ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu çalışmada Yukarı Mezopotamya'nın Geç Neolitikte içinde değerlendirilen Hassuna, Samarra ve Halaf hakkında geçen yüzyılda ortaya çıkan algılar ve yanlışlar ayrıntılı olarak ortaya konulmaya çalışılmakta; günümüz bilgileri ışığı altında meydana gelen yeni düşünceler ve yaklaşımlar da tartışılmaktadır. İki bölüm halinde hazırlanan bu çalışmanın birinci bölümünde muğlak bazı tanımlamalar üzerine dayanan Hassuna ve Samarra konusu ele alınırken, ikinci bölümde ise son yıllarda tartışmaların yoğunluk kazandığı Halaf konusu ayrıntılı incelenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Hassuna, Samarra, Geç Neolitik, Boyalı Çanak-çömlek, Yukarı Mezopotamya.

Giriş

Yukarı Mezopotamya'nın ilk boyalı çanak-çömlekleri olan Hassuna, Samarra ve Halaf son yıllarda konunun uzmanları tarafından yoğun biçimde tartışılmaktadır. Yaklaşık son yirmi beş yılda, bir başka deyişle Irak'ta arazi çalışmalarının kesintiye uğramasından sonra, konuya yaklaşımlarda ciddi değişim gözlenmektedir. Bu makalenin amacı söz konusu tartışmaları başlangıcından itibaren temel unsurlarıyla ele alıp zaman içinde değişen görüş ve algıları göz önünde tutarak günümüzdeki yaklaşım ve yorumları bilim dünyası ile paylaşmaktır. Geçen yüzyıldaki tanım ve yorumlar günümüz Mezopotamya tarihöncesi/prehistoryası uzmanları tarafından farklı bakış açılarıyla yeniden yorumlanmaya başlanmıştır. Yukarı Mezopotamya'nın Çanak-Çömlekli Neolitik dönemini karakterize eden *Hassuna*, *Samarra* ve *Halaf* hakkında 20. yüzyıl süresince dile getirilen düşünceler, tanımlamalar ve coğrafi sınırlamalar burada ayrıntılarıyla ele alınacak; zaman içinde değişen yaklaşımlar ve yorum farklılıkları tek tek incelenecektir. İki bölüm halinde hazırlanan bu araştırmanın birinci bölümünde daha az tanınan ve araştırmalar çoğaldıkça zaman içinde ne kadar muğlak bir tanımlama olduğu daha da dikkat çeken *Hassuna* ve *Samarra* hakkında yürütülen tartışmalar irdelenecek; ikinci bölümde ise görece olarak daha iyi bilinen (ya da bilindiği sanılan) *Halaf* üzerinde ayrıntılı durulacaktır¹.

¹ Bu satırların yazarı tarafından ileride *Ubaid* çanak-çömleği üzerine de benzer bir çalışma yapılması düşünülmektedir.

Antik Yunan kaynaklarında bir coğrafi tanımlama olarak “nehirler arasındaki ülke” anlamına gelen *Mezopotamya*, Fırat ile Dicle nehirleri arasındaki toprakları içermektedir (fig. 1). Arkeolojik açıdan sadece Fırat ve Dicle arasında kalan toprakları kapsayan bir coğrafi tanımlama, bugünkü bilgiler ışığında eksik kaldığından, *Mezopotamya* tanımı mevcut sınırlarının dışına taşan bir özellik almış, bunu aşmak için son yıllarda Büyük Mezopotamya tanımı kullanılmaya başlanmıştır. Yakın Doğu arkeolojisinde bir coğrafi tanım olarak son zamanlarda sıklıkla kullanılmaya başlanılan Büyük Mezopotamya'nın kuzey sınırı Toros Dağlarıdır. Türkiye'nin güney (Çukurova) ve güneydoğu kesimlerinden Toros ve Zagros dağlarının kesiştiği yüksek yaylalara kadar uzanan alan Büyük Mezopotamya'nın kuzeyini oluşturur. Bu coğrafyanın batı sınırı Akdeniz sahillerine ulaşırken, güney sınırı Fırat ve Dicle'nin döküldüğü Basra Körfezi'nde son bulmaktadır. Büyük Mezopotamya'nın doğu sınırı ise İran'da Urmiye² Gölü'ne kadar uzanmaktadır. Böyle bir tanımlama ile Akdeniz'den Urmiye'ye, Toroslardan Basra Körfezi'ne kadar uzanan geniş bir coğrafyada homojen bir kültürel alan olduğu vurgulanmak istenmektedir ki, bu; arkeolojik kanıtlarla uyumaktadır. Araştırmacılar bu geniş coğrafyayı daha rahat incelemek için üç ana bölgeye ayırmaktadır: Yukarı Mezopotamya, Orta Mezopotamya ve Aşağı Mezopotamya³. Yukarı Mezopotamya'nın üst sınırı Fırat ve Dicle'nin kaynağını oluşturan Toros Dağlarından başlamakta, alt sınırı ise Fırat ile Dicle'nin birbirine yaklaştığı günümüzde Irak'ın modern kentleri Hit ve Samarra arasına çekilen sanal bir hat ile oluşturulmaktadır. Basra Körfezi'nden yukarıya doğru genişleyen ve Bağdat'ın güneyinde Diyala Nehrine kadar uzanan eski *Sumer* ülkesi topraklarını oluşturan alüvyal düzlük, Aşağı Mezopotamya olarak nitelendirilmekte; bu iki sanal hat arasında kalan kısım Orta Mezopotamya olarak adlandırılmaktadır. Elbette bu ayrımlar arkeologlar tarafından yapılmakta olup çoğunlukla yeryüzü yapısı ve iklim esas alınmakla birlikte, arkeolojik buluntuların da önemli etkisi bulunmaktadır. Eski Mezopotamya çivi yazılı belgelerinde Yukarı Mezopotamya önceleri *Akkad* sonraları *Assur*; Aşağı Mezopotamya ise önceleri *Sumer* sonraları *Babil* ülkesi şeklinde adlandırmaktaydı.

² Aynı zamanda Dünyanın ikinci en büyük tuz gölünün içinde yer aldığı İran'ın Batı Azerbaycan Eyaleti'nin yönetim merkezi, Azeri Türkleri tarafından *Urmiye* olarak adlandırılırken, Farsçada *Orumiyeh* şeklinde geçmekte; bazı Türkçe yayınlarda ise *Urumiye* biçiminde yazıldığı görülmektedir. Bu çalışmada, yörede yaşayan halkın dili olan Azeri Türkçesindeki söyleniş biçimi olan *Urmiye* tercih edilmiştir.

³ Kimi araştırmacılar bu ayrımı Kuzey, Orta ve Güney şeklinde yapmaktadır.

Bilindiği gibi, Mezopotamya'daki arkeolojik araştırmaların tarihçesi oldukça eskiye dayanır. Bununla birlikte, Mezopotamya'nın önemli bir parçasını oluşturduğu Yakın Doğu'da son iki yüz yıl süresince Batılı ülkeler değişik amaçlarla arkeolojik çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Mezopotamya'daki arkeolojik çalışmalarını amaca yönelik içerik açısından dört ana grupta ele almak mümkündür:

Birincisi; Batı dünyasının *Aydınlanma/Rönesans* sonrası Kutsal Topraklar üzerine yönelmesi ve buradaki geçmişe dair kalıntıları *Kutsal Kitap* çerçevesinde değerlendirmesidir. Başlangıcından (Haçlı Seferleri sonrasında) 19. yüzyıl sonuna kadar süren çalışmalar bu grup altında toplanabilir. Özellikle 17. yüzyıldan sonra Avrupa'da kraliyet saray/müzelerine sanat değeri yüksek eserler kazandırma amaçlı bu araştırmaların yürütücüleri çoğunlukla diplomatlar, askerler, demiryolu mühendisleri veya aristokratlardan oluşmaktaydı. Bu kişiler arkeolojik faaliyetlerin yanı sıra, kimi gizli diplomatik ilişkileri de bağlı buldukları ve çalışmalarını finanse eden kurumlar adına yürütmekteydi. Bu süreçte Yakın Doğu'da gerçekleştirilen araştırmalar arkeoloji biliminin emekleme dönemine denk geldiği için, çoğunlukla bilimsel kaygılardan oldukça uzaktır.

İkinci aşamada, özellikle Almanların devreye girmesiyle, Mezopotamya'da ilk kez sistemli kazılar yürütölmeye başlanmıştır. 1870 ve sonrasında genel olarak Yakın Doğu'da yürütölen Alman kazılarında mimarlar görev almaya başlamış; böylelikle kazılarda sadece sanat değeri yüksek eski eserler gün ışığına çıkartılmakla kalınmamış, aynı zamanda söz konusu eserlerin içinde bulunduğu mimari kalıntılara da özen gösterilmeye ve belgelenmesine önem verilmiştir. *Babil*, *Assur* ve *Uruk* şehirlerinde gerçekleştirilen Alman kazıları bunlara güzel örnek oluşturmaktadır. Diğer taraftan, bu süreçte Mezopotamya kazılarını Avrupa'da Klasik Arkeoloji (Yunan ve Roma) eğitimi almış ekiplerin yürüttüğünü unutmamak gerekir. Bunun doğal sonucu olarak bazı yerleşimlerin planı ve büyük boyutlu yapılar (özellikle Uruk şehri kazıları) yeteri kanıt bulunmamasına karşın, bir Yunan veya Roma kalıntısı gibi yorumlanmıştır. Yanı sıra, 19. yüzyılın Alman İdealizmi'nin etkilerinin pek çok alanda olduğu gibi bu dönemdeki arkeolojik çalışmalara da yansısığı kuşkusuzdur. Bilhassa, kültür tanımlarında bu *normatif* yaklaşımları sezmek imkânsızdır. Aslında, İkinci Dünya Savaşı'na kadar Mezopotamya'da sürdürölen arkeolojik çalışmalar benzer yaklaşımla yürütölmüştür. Bu süreçte arkeolojide, özellikle kültürlerin tanımlanmasında, oldukça kesin sınırlar çizilmeye çalışılmakta; her

birinin kendi içinde homojen bir yapıya sahip olduğu fikri adeta sorgulanmaksızın kabul edilmekteydi. Hiç kuşkusuz bu dönem arkeologları arasında, 19. yüzyıl sonlarında arkeolojide kendini gösteren ve Gustaf Kossina⁴ ile vücut bulan ırka dayalı kültür tanımlamalarının açık veya gizli etkilerini görmek mümkündür. Buna karşı bazı araştırmacılar, özellikle Amerikalı⁵ araştırmacılar, Avrupa'da etkisini yoğun olarak gösteren ırka dayalı *kültür* ve *kültür paketi* tanımlarına uzak durarak, farklı yaklaşımlar ve yorumlar geliştirmeye çalışmıştır.

Üçüncü aşamada, 1940'ların sonunda tarihlendirme konusunda laboratuvar çalışmalarının arkeolojiye dâhil olması ile birlikte, Mezopotamya'daki arkeolojik çalışmalarda yeni yaklaşımlar görülmektedir. Bir taraftan araştırmaların daha geniş alanlara yayılması ve sayısının artırılması, diğer taraftan Amerika'da ortaya çıkan ve Avrupa'da da hızla taraftar bulan *Yeni Arkeoloji/Süreçsel Arkeoloji (New Archaeology / Processual Archaeology)* Mezopotamya arkeolojisine yeni bir soluk getirmiştir. Bununla birlikte kimi Avrupalı Mezopotamya uzmanları, özellikle Alman arkeoloji çevreleri, bu yeni akıma mesafeli durmaya dikkat etmiş ve uzun bir süre çalışmalarında eski geleneksel yaklaşımları devam ettirmiştir. Bundan dolayı da, Mezopotamya hakkında İkinci Dünya Savaşı öncesinde gerçekleştirilen tanımlamalar, sınıflandırmalar ve ileri sürülen görüşlere sıkı sıkıya bağlı kalmış; bu görüşlerin etkisinde yeni kuşak arkeologlar yetişmeye devam etmiştir. Bu bağlılık bazı çevrelerde, özellikle arkeoloji eğitimlerini Almanya'da gerçekleştiren araştırmacılar⁶, hâlâ devam etmektedir.

Dördüncü aşama; Mezopotamya'nın kalbi olarak nitelendirilebilecek Irak'ta arkeolojik araştırmaların 1990 yılında Birinci Körfez Savaşı ile sonlanmasından sonraki süreçtir. 20. yüzyıl süresince Mezopotamya'da arkeolojik etkinlikler, özellikle Irak topraklarında, artmış ve ülkenin güney

⁴ Gustaf Kossina (1858-1931), Berlin Üniversitesi'nde dilbilimci ve arkeolog olarak görev yaptığı yıllarda *ırk, kültür ve materyal* konularında ortaya koyduğu görüşler "Kossina Kanunu" şeklinde algılanmış ve dönemindeki pek çok araştırmacıyı olumlu veya olumsuz etkilemiştir; Kossina 1911.

⁵ Burada, James Henry Breasted'ten (1865-1935) özellikle söz etmek gerekir. Chicago Üniversitesi bünyesinde kurduğu *Oriental Institute* ile Kossina'nın Avrupa'da yayılan görüşlerini çürütmek için yoğun bir çaba harcamıştır. Kendisi günümüzde hâlâ kullanılan "Bereketli Hilâl" teorisinin (Fertile Crescent) fikir babası olup bunu tamamen Kossina'nın kültür ve ırk ilişkileri üzerine oluşturduğu teorisinin karşıt görüşü olarak ileriye sürmüştür. Breasted, o zamanlar Osmanlı egemenliğinde olan bu coğrafya için "Hilâl" sözünü bilinçli olarak tercih etmiştir.

⁶ Arkeoloji eğitimlerini Almanya'da gerçekleştiren kimi Türk arkeologlarında da bu etkiyi görmek mümkündür.

kesiminde (*Sumer ülkesi*) yoğunlaşmıştır. Bu süreçte, farklı ülkelere mensup ekipler Irak'ın çeşitli alanlarında değişik çağ ve dönemlerine yönelik çok kapsamlı çalışmalar yürütmüştür. Bununla birlikte, arazide yürütülen yoğun çalışmalarda elde edilen veriler, kazıların kesintisiz devam etmesinden kaynaklanan nedenlerle derinlemesine irdelenememiş; arkeolojide kabul gören temel görüşler sorgulanmaksızın kabul edilmiştir. Bu süreçte yayına yönelik çalışmalarda ise çoğunlukla 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya konulan ve mutlak doğru sayılan, aslında çoğu teorik düşüncelere dayanan fikirler çerçevesinde kalınmaktaydı. Aşağıda ayrıntılarına girilecek olan bu teorik düşüncelerin fikir babalarından Avustralya kökenli İngiliz araştırmacı Vere Gordon Childe (1892-1957), hiç kuşkusuz 20. yüzyıl arkeolojini çok derinden etkilemiş öncü kişiliğe sahip bir teorisyendir. Londra Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü müdürlüğü yapmış olan Childe'in teorileri⁷, az ya da çok, pek çok sosyal bilimciyi etkisi altına almıştır. Onun kesin/keskin sınırlarla belirlemiş olduğu kimi kuralları zamanla "checklist" olarak adeta tüm araştırmacıların çalışmalarında vazgeçilmez ve sorgulanmaz arkeolojik kanun maddelerine dönüşmüştür. Bununla birlikte zaman içinde araştırmaların sayısının artmasıyla Childe'in bazı teorilerinin gerçeklerle pek örtüşmediği daha da belirginleşmesine karşın, günümüz arkeologları arasında onun fikirlerinin hâlâ bir hayalet gibi dolaştığını vurgulamak gerekir.

Gerçekte, Irak'ta arkeolojik çalışmaların kesintiye uğraması her ne kadar yeni verilerin gün yüzüne çıkmasına engel olsa da, arazi çalışmaları yapamayan Batılı araştırmacıların geçmişte yürütülen kazıların malzemesi üzerine odaklanması için bir fırsata dönüşmüştür. Özellikle, arazide yeterince çalışma imkânı bulamayan genç nesil araştırmacılar Mezopotamya arkeolojisini önceki kuşaklara nazaran farklı bir bakış açısıyla ele almaya başlamıştır. Bu süreç içinde, Batı müzelerinde korunan arkeolojik malzeme ile yayımlanmamış kazı raporları yeni yaklaşımlarla değerlendirilmiş, hiç yayımlanmamış fotoğraflar ve çizimler ile kazı raporlarındaki bilgiler eleştirel süzgeçlerden geçirilerek incelenmiştir. Genç araştırmacıların Yüksek Lisans ve Doktora tezleri olarak hazırladıkları bu çalışmalar sayesinde, konu farklı boyutlarıyla ele alınmaya başlanmış, yeni veriler çok hızlı bir şekilde ulusal veya uluslararası toplantılarda hararetli bir şekilde tartışılmıştır. Yanı sıra, 1990'ların sonlarından itibaren iletişim aygıtlarının

⁷ Childe 1952.

yaygınlaşmasına koşut olarak yeni veri ve bilgiler hızlı bir şekilde geniş kitlelerle paylaşılmaktadır.

Soruna Yaklaşımlar

20. yüzyıl Mezopotamya arkeolojisine hâkim olan (çoğu kez arkeoloji dünyasının tümüne hâkim olan) *kültür tarihçisi* yaklaşımları, kimi zaman dönemlerin tanımlanmasında belirleyici unsur durumuna gelmiştir. Arkeologlar, *kültür paketi* tanımlamasıyla kesin sınırlar belirlemeye çalışmış ve çoğu zaman bunların kendi içlerinde homojen olduklarına inanmışlardır (ya da inanmak istemişlerdir). Bu tanımlamalar arasında *Neolitik paket* tanımı günümüzde çok tartışılan bir konumdadır. 1980'lere kadar *Neolitik paket* ile topluluğun kullandığı taş aletler, tahıl ve evcil hayvanlar anlaşılmış; sonraları ise bunlara ek olarak yerleşim modelleri, sanat eserleri ve inanç gibi konular da dâhil edilmiştir⁸. Geçen yüzyılda, Mezopotamya'nın tarihöncesi hakkında kaleme alınan pek çok yayında, birbirine benzer yaklaşımlar sergilenmiştir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan, Yukarı Mezopotamya'nın ilk boyalı çanak-çömlek türleri olarak bilinen *Hassuna* ve *Samarra* tanımları yapılırken de buna riayet edilmiştir. Daha çok boyama tekniklerinden hareketle yapılmaya çalışılan bu sınıflandırma İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra sınırları kesin/keskin çizgilerle belirlenmeye çalışılan dönem adlarına dönüştürülmüş ve 20. yüzyıl Mezopotamya arkeolojisinde neredeyse hiç sorgulanmaksızın kabul görmüştür. Bu süreç içerisinde bazı farklı görüşler dile getirilmişse de, ya kabul görmemiş ya da görmezden gelinmiştir.

Aslında bu durumun değişmesinde bir grup Sovyet arkeoloğunun Kuzey Irak'ta Musul'un batısında yer alan Sincar Vadisi'nde⁹ 1960'ların sonunda başlayıp 1980'lerin başına kadar devam eden çalışmalarının hiç kuşkusuz büyük payı vardır. Yanı sıra, bir Fransız ekip tarafından keşfedilen ve kazılan Güney Mezopotamya'da ünlü *Sumer* kenti *Larsa* yakınındaki *Tell Oueili/Tell Awayli*¹⁰ kazıları konuya çok farklı bakış açıları kazandırmıştır. Bunlara koşut olarak diğer Batılı araştırmacıların Kuzey Irak'ta yürüttüğü kazı ve yüzey araştırmaları da ek katkı sağlamıştır. Söz konusu çalışmalarda elde edilen veriler ışığında ortaya çıkan yeni durumu

⁸ Özdoğan 2007, 456.

⁹ Sovyet çalışmalarının genel değerlendirmesi için bk. Yoffee – Clark 1993.

¹⁰ Huot 1992.

değerlendirmek için 1984 yılında Fransa'nın başkenti Paris'te düzenlenen *Préhistoire de la Mésopotamie*¹¹ (Mezopotamya'nın Tarihöncesi) konulu uluslararası toplantıda Mezopotamya'nın tarihöncesine dair yeni yaklaşımlar ilk kez sorgulayıcı bir biçimde tartışmaya açılmıştır. Bununla birlikte, Mezopotamya'nın ilk boyalı çanak-çömlekleri ile ilgili gerçek anlamda eleştirel yaklaşımların 2001'de İngiltere'nin Liverpool kentinde düzenlenen toplantı ile başladığını söylemek mümkündür. Maalesef bu toplantının bildirilerinin sadece küçük bir özeti yayımlanmıştır¹². Liverpool toplantısı konu üzerine çalışma yapan araştırmacılara büyük cesaret vermiş, böylelikle kısa sürelerle bir araya gelinerek konu üzerine farklı düşüncelerin tartışılmasının önü açılmıştır.

Bir süreden beri bu satırların yazarının da dâhil olduğu Yukarı Mezopotamya'nın Tarihöncesi konusunda çalışmalarda bulunan bir grup araştırmacı, her üç yılda bir araya gelip yeni yaklaşımları ve sonuçları değerlendirmektedir. Bu toplantılardan birincisi 2006 yılında İspanya'nın başkenti Madrid'de düzenlenen 5. ICAANE¹³ içinde "*The Rise of Styles: The Origin of Halaf*" başlıklı bir çalıştay (workshop) olarak gerçekleştirilmiş ve kongre bildirileri içinde ayrı bir cilt¹⁴ olarak yayımlanmıştır. Ardından 2009 yılında Hollanda'nın Leiden şehrinde "*Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*"¹⁵ başlıklı bir workshop daha gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıdan üç yıl sonra, yine aynı çalışma grubu 2012 yılında bu sefer "*Painting Pots and Painting People*"¹⁶ başlıklı bir çalıştay ile Çek Cumhuriyeti'nin Brno/Rejviz şehirlerinde bir araya gelerek konuyu farklı açılardan değerlendirmiştir. Sonuncu çalıştayda sadece Mezopotamya ele alınmamış; Orta Anadolu, Levant ve Kafkasya gibi civar bölgelerden elde edilen yeni veriler de tartışılmıştır. Yaklaşık 15 yıldır gerçekleştirilen bu toplantılar sayesinde Yukarı Mezopotamya'nın ilk boyalı çanak-çömlekleri olan ve geçmişte *Hassuna*, *Samarra* ve *Halaf* şeklinde isimlendirilen bu süreç hakkında sağlıklı bazı sonuçlara ulaşma imkânı bulunmuştur.

¹¹ Huot 1987.

¹² Banning 2007.

¹³ 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East.

¹⁴ Nieuwenhuys v.d. 2008.

¹⁵ Nieuwenhuys v.d. 2013.

¹⁶ Mateiciucová v.d. (baskıda).

Bugüne kadar gerçekleştirilen araştırmalar ve onlardan elde edilen sonuçların ışığı altında genel bir değerlendirme yapma zorunluğu ortaya çıktığından bu makale kaleme alınmıştır. 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren varlığından haberdar olunan ve o zamanki popüler *kültür* tanımları çerçevesinde yorumlar yapılan *Hassuna* ve *Samarra* hakkında günümüzdeki algıları ayrıntılarıyla Türkçe olarak kaleme alınan bir çalışmayla ortaya koyma ve tartışmaları Türk arkeoloji çevreleriyle paylaşma zamanı gelmiştir. Bu makalenin bir amacı da farklı yaklaşım ve yorumlarla Türkiye içinde de bu tartışmaları bilimsel düzlemde başlatmaktır. Ülkemizde her ne kadar bugün için konu üzerine çalışma yapan araştırmacı sayısı fazla olmamakla birlikte, Mezopotamya'nın kuzey sınırının ülkemiz toprakları içinde olduğu göz önünde tutulduğunda gelecekte araştırma ve araştırmacı sayısının artacağı ve tartışmaların yoğunlaşacağı muhakkaktır.

Hassuna Sorunsalı

Yakın zamana kadar Yukarı Mezopotamya'nın ilk çanak-çömlekli Neolitik kültürü olarak kabul edilen *Hassuna*, adını Musul'un güneyindeki Tell Hassuna kazılarında almaktadır. Kazıldığı günden beri burası *Hassuna kültürü* için en önemli örnek-yerleşim (type-site) olarak görülmektedir. Bununla birlikte, bu kültüre adını veren çanak-çömlek türü hakkında ilk bilgiler günümüzde Fırat'ın Türkiye'yi terk ettiği noktada bulunan Karkamıř¹⁷ kazılarında gün ışığına çıkartılmıřtır¹⁸. Birinci Dünya Savaşı öncesinde kazıların başladığı Karkamış höyüğünde gerçekleştirilen derin sondajın en alt kısımlarında bazı boyalı parçalar ele geçmiştir. Kazıları yürüten İngiliz Leonard Woolley, *Akropolis* olarak adlandırdığı höyükteki derin sondajda ana toprak üzerinde boyalı veya boyasız çanak-çömlek parçalarının yanı sıra, obsidyen ve çakmak taşı aletlerin varlığından söz etmektedir¹⁹.

Birinci Dünya Savaşı sonrası *Hassuna* türü çanak-çömleklerin ele geçirildiği bir başka merkez, Kuzey Irak'ta günümüzde Musul Şehir merkezi

¹⁷ Woolley 1934.

¹⁸ Günümüzde Türkiye-Suriye sınırının sıfır noktasında yer alan yerleşim Osmanlı'nın son dönemlerinde inşa edilen Bağdat demiryolu güzergâhı üzerinde olduğundan dikkat çekmiştir. 1920 Ankara Antlaşması gereği demiryolu ve istasyonu Türkiye sınırları içinde; Cerablus/Djerablous ise Suriye tarafında kalmıştır. Günümüzde höyük ile birlikte Karkamış harabelerinin önemli kısmı Türkiye sınırları içinde bulunmaktadır.

¹⁹ Woolley 1934, 159, lev. XXI.

sınırları içinde kalan *Ninive*²⁰ kazılarıdır. British Museum adına İngiliz kazı heyeti tarafından 1931 yılında Ninive’de, Koyuncuk/Kouyunjik olarak tanımlanan höyükte, ana toprağa kadar ulaşılan derin bir sondaj kazısı gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık 20 metre derinlikteki bu sondaj kazısı *Prehistoric Pit* olarak adlandırılmış olup Ninive’nin tabaka düzeninin anlaşılmasına olanak sağlamıştır.²¹ Bu sondaj çalışması sonrası oluşturulan Ninive stratigrafisi günümüz Yukarı Mezopotamya arkeolojisinin önemli bir referansı olma durumunu hâlâ korumaktadır. Ninive’de ana toprak üzerinde, kültür katmanı içinde o zamana kadar varlığı pek bilinmeyen çanak-çömleklere rastlanmıştır. Gerek Karkamış, gerekse Ninive’de ortaya çıkartılan bu boyalı çanak-çömleği sınıflandırmak ve zamansal çerçevesini belirlemek kazıcıları için son derece zor olmuştur. En büyük zorluk, Mezopotamya’da veya yakın civarda karşılaştırma yapacak iyi tanımlanmış ve güvenilir bir kazı buluntusu olmamasıdır.

20. yüzyılın ilk yarısında Yukarı Mezopotamya’nın farklı bölgelerinde az sayıda da olsa tarihöncesi kazıları gerçekleştirilmiş; ancak buradan elde edilen verileri güvenilir bir biçimde tanımlamak pek mümkün olmamıştır. Tell Hassuna’nın keşfi bu zorluğun aşılmasında hiç kuşkusuz en önemli etmen olmuştur. Irak Eski Eserler Müfettişi sıfatı ile arkeolog Sayid Fuad Safar, 1942 yılında Musul civarında yüzey araştırmaları gerçekleştirmiş; Musul’un yaklaşık 45 kilometre kadar güneyinde 200 x 150 metre genişlikte ve 7 metre kadar yüksekliğe sahip Tell Hassuna’yı keşfetmiştir. Yakınındaki modern köyden adını alan, dikdörtgene yakın ve fazla yüksek olmayan höyüğün üzerinde, Ninive’nin en alt katmanlarındaki malzemesinin yanı sıra, 1911 yılında kazılan Samarra mezarlık alanındaki çanak-çömleğin benzerleri toplanmıştır. Bir yıl sonra, 1943 yılında, Irak Eski Eserler Genel Müdürlüğü adına Sayid Fuad Safar ve İngiliz Seton Lloyd tarafından Tell Hassuna’da kazılar başlatılmıştır. İlk kazı sezonu Nisan’da başlayıp beş hafta sürmüştü; ikinci sezon 1944 ilkbaharında başlayıp altı haftada tamamlanmıştır. 1945 yılında *Journal of the Near Eastern Studies*²² dergisinde dönemin dünyaca ünlü Amerikalı tarihöncesi uzmanı Robert James Braidwood’un ön sözünün yer aldığı kazı raporu, yayımlandığı tarihten bu yana Yukarı Mezopotamya tarihöncesine dair

²⁰ Assur İmparatorluğunu başkentlerinden olan Ninive, günümüzde Musul şehir merkezinin doğu yakasında yer almaktadır.

²¹ Campbell-Thompson – Mallowan 1933, lev. LXXIII.

²² Lloyd – Safar 1945.

en önemli başvuru kaynağı olmuştur. Söz konusu yayında Tell Hassuna kazıları hakkında genel bilgiler verilmiş; özellikle çanak-çömleğe dayalı, geleneksel olarak bazı sınıflamalar yapılmaya çalışılmıştır. Bunun yanında kazı raporunda kullanılan *Proto-Hassuna Ware*, *Archaic Hassuna Painted Ware*, *Standard Hassuna Painted Ware*, *Standard Incised Hassuna Ware* gibi çanak-çömlek türleri *Hassuna Kültürü*'nün alt tanımlamaları olarak nitelenmektedir. Sonraları, bu malzeme üzerine gerçekleştirilen yeni çalışmalarda, söz konusu çanak-çömlek gruplarının oluşturulmasında kazı heyetinin izlediği yöntemler ve ortaya konulan tanımlamaların muğlak ifadelerle dayandığı, ayrıntılarıyla ortaya konulmuştur²³. Tell Hassuna'da tespit edilen ve kazıcıları tarafından Arkaik Hassuna ve Standart Hassuna şeklinde isimlendirilen çanak çömleklerin dış yüzeylerindeki bezeme tekniği ve bezemeler yakın benzerlik göstermektedir. Yazarlar, Tell Hassuna kazı raporun 257'ci sayfasında, Chart I olarak isimlendirdikleri bir tablo ile Tell Hassuna'nın stratigrafisini net çizgilerle (20. yüzyıl başlarındaki pek çok kazı raporunda olduğu gibi) sunmaya çalışmışlardır. Bu yapılırken, tablonun sol tarafındaki birinci sütunda tespit edilen tabakalar (toplam 15); ikinci sütunda stratigrafi ve mimari özellikleri; üçüncü sütunda ise genel özellikler açıklanmıştır. Tablonun alt kısmına düşülen dipnotta yerleşimin adıyla anılan "bir Hassuna kültürü" olarak düşünülmemesi gerektiği; bunun yerine bir çanak-çömlek topluluğundan söz etmenin daha doğru olacağına vurgu yapılmıştır. Bundan hareketle, Tell Hassuna kazı raporunun bir *Hassuna Kültürü* tanımı yaratma ve bunu literatüre geçirme gibi bir amacının olmadığını söylemek mümkündür.

Tell Hassuna kazı raporunun hiç kuşkusuz en dikkat çeken taraflarından biri, kronoloji sorununu çözüme girişimleridir. Daha önceleri kazılmış olan Karkamış ve Ninive kazılarında olduğu gibi burada da yerleşimin Mezopotamya kronolojisi içerisindeki konumunu tespit etmekte büyük zorluklar yaşanmıştır. Kazı raporunun 263'üncü sayfasında Lloyd, *Hassuna* malzemesinin tarihöncesi içindeki konumunu belirlemeye çalışmış; kazılarda ana toprağa kadar ulaşıldığını ve bu aşamada mimari kalıntı olarak sadece bazı ocaklara rastlandığına vurgu yapmıştır. Tell Hassuna'nın ana toprak üzerinde yer alan ve kendilerinin *Ia* olarak isimlendirdikleri tabakanın *Neolitik* olduğunu; çünkü bu katmanda mimari kalıntı olarak sadece ocaklara rastlanıldığını, bu nedenle burada üç kamp yerleşimi tespit

²³ Cruells – Nieuwenhuyse 2004, 58.

etiklerini yazmaktadır.²⁴ Dönemin arkeolojisindeki genel algılardan biri de, Neolitik yerleşimlerde ocakların yapıların içinde olma zorunludur. Ayrıca mekânlar arasında geniş meydan benzeri alanların bulunması ve buralarda ortak kullanıma açık ocakların olması beklenmediğinden, kazı heyeti böyle bir yanılığa düşmüş gibi görünmektedir. Oysa daha sonraları Mezopotamya’da kazıları gerçekleştirilen *Hassuna* yerleşimlerinde ocakların çoğunlukla yapıların dışında olduğu saptanmış ve bunun *Hassuna* yerleşimleri için karakteristik olduğu ortaya konulmuştur.

Kazılarda iki büyük derinlik sondajından söz edilmekte; bunlardan birincisinin (Sounding 1) 50 metrekare genişlikte açıldığı ve 7 metre derinlikten sonra ana toprağa ulaşıldığı belirtilmektedir.²⁵ Derinlik açmasının başlangıçtaki genişliği verilmiş olmasına karşın, ana toprağa ulaşılrken aynı genişliğe sadık kalınıp kalınmadığı belirtilmemiştir. Yani ana toprak üzerindeki kalıntılar birkaç metrelik dar bir sondaj çukuru sonucunda mı, yoksa pek çok şeyi görmeye yetecek kadar geniş bir alanda mı ulaşıldığını kazı raporundan öğrenmek mümkün değildir. Tell Hassuna kazıcıları yerleşimdeki stratigrafiyi belirlerken güncel yaklaşımlardan ve genel kabullerden çok etkilenmiş gibi görünmektedir. Kazı raporunun 264’üncü sayfasında en alttaki *Ia* tabakası için neden *Neolitik* tanımlaması yaptıklarına dair bilgiler bulunmaktadır. Lloyd ve Safar, bu tanımlamayı yaparken tamamen Childe tarafından *Neolitik* tanımı için ortaya konulan kıstaslara/kriterlere sadık kalmışlardır. *Hassuna* çanak-çömleğini Bağdat Üniversitesi’nde Doktora tezi olarak çalışan Iraklı Takey Dabbagh, Safar’ın bir başka yayınında (Arapça yazdığı), en alttaki tabakayı *Neolitik* olarak tanımlamalarının nedeni olarak “boyalı kapların ve metal aletlerin olmaması” şeklinde açıklamıştır²⁶. Dabbagh, kazıcıların *Ia*’nın üstünde devam eden tabakaları ise, *Ib-V* tabakaları, *Proto-Kalkolitik* olarak tanımlamalarını da “bakır topaklar ve boyalı çanak-çömleklerin var olması”na bağladıklarını söylemektedir. Aslında Tell Hassuna kazı heyetine ilk ciddi eleştiriyi yapan Dabbagh, raporda *Proto-Kalkolitik* sözcüğünün tercih edilmesinde, Childe’ın *Kalkolitik* için ön gördüğü “bakır aletlerin varlığına tam olarak uymaması” olarak açıklamaktadır. Görünen odur ki, Tell Hassuna kazı heyeti Childe tarafından ortaya konulan ve o zamanlar neredeyse tüm arkeoloji çevrelerince kabul gören kıstaslara/kriterlere sıkı sıkıya bağlı

²⁴ Lloyd – Safar 1945, 261.

²⁵ age., 260.

²⁶ Dabbagh 1965, 98.

kalmıştır. Tell Hassuna'da “bakır aletler” olamamasına karşın “bakır topraklar” ele geçmiş; kazıcıları, bundan hareketle *Hassuna* tabakalarına, *Ib-V* tabakaları, gerçek bir *Kalkolitik* yerleşim denilemeyeceğini; onun yerine *Proto-Kalkolitik* tanımının daha uygun düştüğünü ileri sürmüştür.

Aslında, geçen yüzyılda gerçekleştirilen pek çok kazıda benzer bir durumla karşılaşıldığı görülmektedir. Childe tarafından ortaya konulan *Neolitik-Kalkolitik* kıstasları/kriterleri hemen hemen tüm kazı başkanları tarafından kabul görmüştür. Orta Anadolu'nun önemli referans kazıları olan Hacılar ve Çatal Höyük'te de benzer durumla karşılaşılmaktadır. Her iki kazının başkanlığını yürüten İngiliz arkeolog James Mellaart, özellikle Hacılar stratigrafisinde Childe'in kıstaslarına/kriterlerine koşulsuz uymuştur. Hacılar kazı raporunda buna ilişkin pek bilgi bulunmamakla birlikte, Mellaart tarafından sonraları Cambridge Ancient History²⁷ için kaleme alınan yazıda, yaptığı çalışmalarda kendisinin Childe'in kıstaslarını/kriterlerini benimsediğini bildirmektedir. Yıllar sonra Hacılar'da kazılar yürüten Refik Duru²⁸ bu duruma dikkat çekmiş; Hacılar'da Neolitik ile Kalkolitik arasındaki ayrımın muğlak olduğunu; aslında bu sorunun bölgedeki diğer yerleşimlerde de gözlemlendiğini dile getirmiştir. Orta ve Batı Anadolu'daki bu tanımlama sorunu Fransız arkeolog Frédéric Gérard tarafından bir makalesinde “...*the chalcolithic people are the real neolithic...*”²⁹ şeklinde bir alt başlıkla ifade edilmiş ve yazısında bunun nedenleri uzunca tartışılmıştır. Özellikle, Batı Anadolu'da Neolitik ve Kalkolitik (hatta Erken Tunç Çağı) sürecinin tüm evrelerini içeren bir kazının henüz gerçekleştirilememiş olması, tartışmaların devam etmesine neden olmakta; Neolitik ile Kalkolitik tanımları ya da alt evreleri her kazıda başka bir unsura dayandırılmaktadır. Bu da, sağlam olmayan tanımlamalar ve kronolojiler yaratmakta, durumu tartışmalı hale getirmektedir.

Mezopotamya'da kazı sayısı ve çalışmaların yoğunluğu Anadolu'ya nazaran fazla olduğundan, tartışmalar farklı mecralarda ilerlemektedir. Diğer taraftan, Mezopotamya'da bu tartışmalar *Hassuna* türü çanak-çömleklerin kazılarda ilk kez tespit edilmesiyle birlikte başlamış ve yaklaşık 70 yıldır da devam etmektedir. Bu tartışmaların en başından beri içinde yer alan ve aynı zamanda yön veren önemli araştırmacıların başında hiç kuşkusuz

²⁷ Mellaart 1970, 251.

²⁸ Duru 2008, 23.

²⁹ Gérard 2002, 108.

Amerikalı Robert James Braidwood gelmektedir. Kendisinin gayretleriyle Chicago Üniversitesi bünyesinde oluşturulan bir çalışma grubu Irak-İran sınırı boyunca uzanan Zagros Dağlarında 1940'lı yıllar boyunca kapsamlı araştırmalar gerçekleştirmiştir. Oldukça çetin doğa şartları ve siyasî kargaşanın ortasında yürütülen bu çalışmalardan elde edilen son derece değerli arkeolojik bilgiler, günümüz Mezopotamya araştırmacılarına ışık tutmaktadır. Uzun yıllar Yukarı Mezopotamya tarihöncesinin en önemli referansları arasında yer bulan bu araştırmalar, Yakın Doğu için hâlâ büyük önem arz etmekte ve Yukarı Mezopotamya'nın tarihöncesine yönelik tartışmaların temel dayanaklarından birini oluşturmaktadır.

Zagros araştırma grubu içinde yer alan ve yayın aşamasında da dikkat çeken bir başka araştırmacı Ann Louise Perkins'tir. Kendisi, aslında daha önceleri Mezopotamya araştırmalarına yönelmiş, İkinci Dünya Savaşı yıllarında aynı enstitüde görevli olan ünlü Mezopotamya uzmanı Henry Frankfort'un yanında "comparative stratigraphy" başlıklı bir seminer yapmıştır. Perkins, daha sonra bu seminerden elde ettiği bilgilerden yola çıkarak hazırladığı "The Comparative Stratigraphy of Prehistoric Mesopotamia" başlıklı Doktora tezini 1940 yılında tamamlamıştır. Bayan Perkins, Doktora çalışması temel olmak kaydıyla, yeni çalışmalardan elde edilen, özellikle Tell Hassuna kazıları, sonuçların ışığında The Comparative Archaeology of Early Mesopotamia³⁰ başlıklı ünlü kitabını 1949 yılında yayımlamıştır. Söz konusu kitap, Yukarı Mezopotamya tarihöncesi için hazırlanmış ilk kapsamlı yayındır. Uzun yıllar Mezopotamya tarihöncesi için adeta *kutsal kitap* olarak nitelenen bu çalışmasında Bayan Perkins, Mezopotamya'nın kültür tarihini yaratmaya çalışmış ve bu bağlamda *Hassuna*'dan *Uruk* sonuna kadar bazı kültürel ve kronolojik sınıflamalar yapmıştır. Söz konusu kitapta *Hassuna* ile ilgili verilerin önemli bir kısmı 1943-44 yıllarında kazılan Tell Hassuna ve 1944 yılında kazılan Kerkük yakınlarındaki Tell Matarrah kazılarının sonuçlarına dayanmaktadır. Yanı sıra bu yayında Ninive, Tell Halaf, Samarra, Tell Arpaciyah ve Shaghir Bazar³¹ kazı sonuçları da ayrıntılı tartışılmaktadır. Kitabın basım yılı dikkate alındığında (önsöz 1948 tarihlidir) adı geçen kazıların

³⁰ Perkins 1949.

³¹ Perkins tarafından Shaghir Bazar şeklinde anılan yerleşim Max Mallowan tarafından Çagar Bazar şeklinde adlandırılmakla birlikte, bazı yayınlarda da Şakir Bazar biçiminde geçmektedir. 2000'lerin başında Liège Üniversitesi yönetiminde tekrar kazılmaya başlanılan merkez yeni kazı heyeti tarafından Çagar Bazar şeklinde adlandırılmaktadır.

sonuçlarının yeterince tartışılmadan, çok taze bilgilere dayandığı anlaşıl-maktadır. Zaten yazar kitabın 14'üncü sayfasında "The Hassuna period" olarak tanımladığı³² dönem için sadece Tell Hassuna ve Ninive'nin sağlam stratigrafi verdiğini ve yine sadece ikisinin birbiriyle sağlıklı bir şekilde karşılaştırılabileceğine vurgu yapmaktadır. Kitapta ele alınan verilerin elde edildiği kazı alanlarına bakıldığında, dar bir coğrafyada ve aşağı yu-karı aynı ekipler tarafından gerçekleştirilen çalışmalardan geldiği gözden kaçmayacaktır. Öte yandan elde edilen kısıtlı bilgiye dayalı sonuçların bütün Mezopotamya'ya uyarlanmasının yanı sıra, bu yapılırken konuya *bir* kültür tarihçisi penceresinden yaklaşmaktadır. Bayan Perkins, bu kitabında *Hassuna Kültürü* tanımını daha çok çanak-çömlek tipolojisine dayandırarak açıklamaya çalışmakta; Tell Hassuna kazı raporunda geçen Archaic Hassuna, Standard Hassuna gibi tanımlamalara sıklıkla başvur-makta; stratigrafiyi oluştururken en önemli dayanak olarak kullanmaktadır. Kendisi, bunların yanında boyasız ve bezeksiz çanak-çömleklerden oluşan *Proto-Hassuna* çanak-çömleğinin Mezopotamya'nın ilk çanak-çömleklili Neolitik kültürü içinde değerlendirmekle birlikte, Zagroslardaki Jarmo³³ malzemesiyle karşılaştırmış ve zamansal açıdan sonrasına ait olduğu sonu-cuna varmıştır. Perkins, kitabının *Hassuna Kültürü*'nün kökeni sorununu tartıştığı bölümünde, karşılaştırma yapmak için fazla bilginin olmadığına vurgu yaptıktan sonra, bu kültürün Dicle'den Akdeniz'e kadar uzandığını söylemektedir. Özellikle, Braidwood ve ekibinin Hatay'daki Amik Ovası³⁴ çalışmaları ile John Garstang'ın Mersin Yumuktepe³⁵ kazılarında elde edi-len veriler en önemli karşılaştırma malzemesi olmuştur. Perkins, Suriye-Kilikya malzemesi ile Tell Hassuna malzemesi arasında bir etkileşim olduğunu kabul etmekle birlikte, aynı kültür olmadığını, hatta aralarında güçlü bir bağın bile bulunmadığını dile getirmiştir³⁶. Bayan Perkins'in he-nüz tüm verilerin çok taze olduğu ve çoğunlukla öngörüler ile tartışıldığı bir süreçte ileri sürdüğü bu cesur görüş, aradan geçen uzun yıllara rağmen

³² age., 1.

³³ Kuzey Irak'ta, Kerkük şehir merkezinin doğusundaki Qal'at Jarmo'da (Cermo Kalesi) Chicago Üniversitesi 1948-1955 yılları arasında arkeolojik çalışmalar gerçekleştirmiştir: Braidwood 1950.

³⁴ Yayınlarda Arapça söyleniş biçimi olan Amuq şeklinde geçmektedir: Braidwood – Braidwood 1960.

³⁵ John Garstang günümüzde Mersin kent merkezi içinde kalan höyüğü yanlış telaffuz ederek yayınlarda "Yümüktepe" şeklinde yazmıştır. Türk-İtalyan ekip tarafından 1990'ların başında yeniden başlayan kazıların raporlarında bu yanlışlık düzeltilmiş ve doğru ismi olan "Yumuktepe" şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Garstang 1953.

³⁶ Perkins 1949, 15.

hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Bu yönüyle kendisinin bu öngörüsünü takdirle karşılamak gerekir. Diğer taraftan, söz konusu kitap 20. yüzyıl Mezopotamya araştırmacıları tarafından çok önemsendiği için bazı yanlışlıklara da neden olmuştur. Mezopotamya üzerine hazırlanan pek çok el kitabının giriş bölümünde yer alan *Neolitik-Kalkolitik* kısımlarında, Perkins tarafından kaleme alınan kitaptaki bilgilerin etkisini görmek mümkündür.

Hassuna Çanak-Çömleği

Yazının olmadığı dönemlerde (çoğu zaman yazının olduğu dönemlerde de) çanak-çömlek³⁷ arkeolojinin en önemli malzeme grubunu oluşturmaktadır. Arkeologlar kazılarda gün yüzüne çıkartılan çanak-çömlekler üzerinden yerleşimin stratigrafisini belirlemeye çalışmakta, bu yapılırken hareket noktası çoğu zaman hamur niteliği, yüzey işçiliği ve kap biçimlerinin incelenmesi, yani geleneksel tipoloji üzerinden olmaktadır. 20. yüzyılın ilk yarısında, henüz laboratuvar ortamında tarihleme yöntemleri keşfedilmediği için, çanak-çömlekler arkeologlar için üzerinde en titiz çalışılan malzeme grubu olmuştur. Perkins'in³⁸ de vurguladığı gibi *Hassuna* ve *Samarra*³⁹ çanak-çömlekleri temelde birbirinden çok büyük farklılık göstermemektedir. Ayırım; daha çok boya bezemelerindeki farklılığa dayandırılmaktadır. Gerek Tell Hassuna kazısını yürütenler, gerekse bu malzeme üzerinden Yukarı Mezopotamya tarihöncesi üzerine fikir ileri sürerler için *Hassuna Kültürü* tanımlaması büyük çoğunlukla çanak-çömlek türlerine göre yapılmıştır.

Hassuna çanak-çömleği üzerine ilk kapsamlı açıklama, yukarıda da söylendiği gibi Tell Hassuna kazı raporunda yapılmaya çalışılmıştır. Lloyd ve Safar, kazı raporunda çanak-çömlekleri titiz bir çalışmayla sınıflandırmış ve oluşturdukları grupların her birine de bir isim vermiştir. Kazı

³⁷ Arkeoloji dünyasında pişmiş topraktan yapılmış kaplar için “çanak-çömlek” veya “seramik” tanımı kullanılmaktadır. Tarihöncesine ait pişmiş toprak kaplar uzmanlar tarafından çanak-çömlek (pottery) şeklinde adlandırılmaktadır. Seramik sözü daha çok çark yapımı ve yüksek ısıda fırınlanmış belirli bir teknoloji ürünü olup bütünlük gösteren kil kaplar için tercih edilmektedir. El yapımı, düşük ısıda pişirilmiş Neolitik ve Kalkolitik çağlara ait bütünlük göstermeyen, bölgesel farklılıkların bariz olduğu kil kaplar ile sonraki çağlarda kullanılan kil kapların teknik farklarını vurgulamak için erken dönemlerde kullanılan pişmiş toprak kaplar çanak-çömlek şeklinde adlandırılmaktadır.

³⁸ Perkins 1949, 14.

³⁹ *Halaf* çanak-çömleği de buna eklenebilir. Çalışmanın ikinci bölümünde bu konu (*Halaf* hakkında) ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

heyeti bunu yaparken üzerinde herhangi bir bezeme bulunmayan, hamuru rengindeki yalın kapları gruplamakta zorlandığı anlaşılmaktadır. Özellikle, Childe'in kıstaslarına/kriterlerine sadık kalma çabaları ve eldeki malzemeyi karşılaştırabilecek kazı sayısının çok kısıtlı olması, işi daha da zorlaştırmış gibi görünmektedir. Buna rağmen kazıcılar ana toprak üzerinde (*Tabaka Ia*) ele geçirilen, yalın çanak-çömlekleri *Neolitik* malzeme olarak değerlendirmiştir. Bu tabakanın üzerindeki katmanlarda ele geçirilen boyalı çanak-çömlekleri sınıflandırmak, görece olarak diğerine göre daha kolay olmuştur. Bununla birlikte, kazı raporundan elde edilen izlenime göre, yapılmaya çalışılan sınıflandırmada grupların tanımlanmasının muğlak olduğu, çok da sağlıklı bir sınıflandırmanın gerçekleştirilemediği anlaşılmaktadır. Her ne kadar, Perkins'in kitabında bu sınıflandırmaya sadık kalınmışsa da, sonraları konu üzerine çalışmalar gerçekleştiren araştırmacılar tarafından bu gerçeklik dile getirilmiştir⁴⁰.

Yukarıda da değinildiği gibi Tell Hassuna ekibine ilk ciddi eleştiri Iraklı Takey Dabbagh tarafından, Bağdat Üniversitesi'nde "Kuzey Irak Tarihöncesi Seramiği" üzerine hazırlanmış olduğu Doktora çalışmasında gelmiştir. Maalesef tam metni yayımlanmayan bu çalışmadan sadece iki adet⁴¹ makale üretilmiştir. Araştırmacı çalışmasında, Tell Hassuna kazı malzemesinin yanı sıra, Musul civarında gerçekleştirilen yüzey araştırmasında toplanan malzemeyi de ayrıntılı incelemiştir. Dabbagh, 1965 yılında *Sumer* dergisinde kaleme aldığı "Hassuna Pottery" başlıklı makalesinde Tell Hassuna kazı heyetinin bazı saptamalarına karşı çıkmıştır. Hiç kuşkusuz Dabbagh'ın en dikkat çekici itirazı kazı heyetinin *Hassuna* için *Proto-Kalkolitik* olarak tarihlendirme isteği olmuştur. Kendisine göre Tell Hassuna'da *Tabaka Ia* ile üzerindeki tabakalarda (*Tabaka Ib-V*) gün yüzüne çıkartılan çanak-çömleğin niteliği açısından aralarında çok da büyük fark bulunmamakta; bundan dolayı ana toprak üzerindeki *Tabaka Ia* eğer *Neolitik* olarak değerlendiriliyorsa, diğerlerinin de aynı şekilde değerlendirilmesi gerekliliğine vurgu yapmasıdır. Dabbagh'ın oldukça mantıklı açıklamaları maalesef diğer araştırmacılar tarafından çok dikkate alınmamış veya görmezden gelinmiştir.

1960'ların başlarında Irak arkeolojisi, Yakın Doğu'nun pek çok yerinde olduğu gibi, ciddi bir ivme kazanmıştır. O yıllarda ülkenin farklı yerlerinde

⁴⁰ Cruells – Nieuwenhuyse 2004, 62.

⁴¹ Dabbagh 1965, 1966.

Sumer öncesine yönelik araştırmaların sayısında dikkat çeken bir artış gözlenmektedir. Irak'ta oluşan yeni siyasal dengelere koşut olarak bir grup Sovyet araştırmacının ülkenin kuzeyinde çalışmalar yürütmeye başlaması, hiç kuşkusuz önemli dönüm noktalarından birisini oluşturmaktadır. 1980'lerin başlarına kadar devam eden bu araştırmalar sayesinde Musul'un batısındaki Sincar Vadisi (özellikle modern Tell Afar kenti) ve civarında son derece değerli bilgilere ulaşma imkânı bulunmuştur. Diğer taraftan, İngiliz arkeolog Diana Kirkbride başkanlığında bir heyetin 1970'lerin ilk yarısında Tell Hassuna'nın güneyinde Umm Dabaghiyah'ta⁴² kazılar yapması, Tell Hassuna malzemesinin yeniden yorumlanmasını gerekli kılmış; bu iki projeden elde edilen bilgiler ışığında yeni terminolojiler kullanılmaya başlanmıştır.

Sovyet araştırmalarında tespit edilen ve kazıları yürütölen Tell Sotto ve Kültepe'de gün ışığına çıkartılan yalın çanak-çömlekler ile güneydeki Umm Dabaghiyah kazılarında bulunan kaplar arasında yakın benzerlik o dönem araştırmacılarının da dikkatini çekmiştir. Tell Hassuna'nın en alt katından varlığı bilinen ve kazıcıları tarafından *Proto-Hassuna* şeklinde adlandırılan kaplar ile bu yeni buluntuların aynı olduğu hemen anlaşılmıştır. Bu benzerlikten hareketle son yıllarda bazı araştırmacılar Tell Hassuna ile özdeşleşen boyalı çanak-çömlekler ile yalın olanlar arasındaki farklılığı belirginleştirmek için *Proto-Hassuna* tanımı yerine *Dabaghiyah-Sotto* terimini⁴³ kullanmaya başlamıştır. Aslında bu tanımlama yapılırken, her ne kadar Tell Hassuna merkezli (çekirdek alan) bir algıdan kaçınılmaya çalışılmışsa da, bu sefer başka bir çekirdek alan yaratılmasına neden olunmuştur. *Dabaghiyah-Sotto* tanımlamasıyla (isteyerek veya istemeden) bu çanak-çömleğin asıl çekirdek alanının sınırları çizilmiş olmaktadır.

Dabaghiyah-Sotto ya da *Proto-Hassuna* çanak-çömleğinin en belirgin özelliği yalın bir hamura sahip olmasıdır (fig. 2). Genellikle bu çanak-çömlek grubunun açık bej renkli hamuruna yoğun organik madde katılmıştır; yeteri ısıda ve sürede pişirilmediklerinden cidarları koyu özlü olup çoğunlukla cidar kalınlıkları bir santimetreden fazladır. Gevşek bir dokuya sahip olmalarından dolayı çabuk kırılmakta olan bu kaplar, küresel gövdeli ve yuvarlak diplidir. Boyunlu veya keskin karınlı iri örnekleri de mevcuttur. İri boyutlu kapların üzerinde kimi zaman, çoğunluğu yarım ay

⁴² Kirkbride 1972; 1982.

⁴³ Ballosi-Restelli 2001.

şeklinde olan, kabartma şeklinde eklenti (appliqué) görülmektedir. Kuzey Irak ve Kuzey Suriye'de bu türden çanak-çömleklerin Fırat'ın önemli kolları Balikh ve Habur vadilerinde yürütülen araştırmalarda her geçen gün artmaktadır⁴⁴.

Dabaghiyah-Sotto çanak-çömleğinin Türkiye sınırları içindeki varlığına uzun yıllar şüpheyle yaklaşılmamasına rağmen; Fırat ve Dicle üzerinde inşa edilen barajların kurtarma projelerinde kısıtlı sayıda da olsa bunlardan tespit edilmiştir. Atatürk Barajı projesi kapsamında yürütülen arkeolojik çalışmalardan Gritille⁴⁵, Kumartepe⁴⁶ ve Sürük Mevkii⁴⁷ bu türden çanak-çömleğin ele geçirildiği Adıyaman ili sınırları içindeki yerleşimlerdir. Diğer yandan, 1968'de başlayıp 1975 yılında tamamlanan Keban projesi kazılarının raporlarında bu tür çanak-çömleğin varlığı konusunda kısıtlı bilgi bulunmaktadır. Keban kazılarından Tepecik'te gerçekleştirilen sondaj kazıları esnasında -20 metre derinlikte gün ışığına çıkartılan bazı Neolitik kap parçalarından söz edilmekte; bunların daha aşağıda yer alan tabakalara ait olduğu belirtilmektedir⁴⁸. Yanı sıra Tepecik'te 3. Tabaka'da bulunan üzeri boya bezekli bir kap parçası kazı başkanı Ufuk Esin tarafından Mersin Yumuktepe'nin XXIII. Tabakasında ortaya çıkartılan Hassuna benzeri kap parçalarıyla karşılaştırılmaktadır⁴⁹. Tepecik kap parçasının yayımlanan çiziminden kesin bir kanıya varmak güçtür. Öncelikle parça çok küçük olup bir kabın gövde kısmına aittir. Bu kadar küçük bir parçadan kap formu anlaşılamamaktadır; ayrıca üzerindeki "V" biçimli boya bezek pek çok dönemde karşılaşılan bir motiftir. Bundan dolayı "Tepecik'te Hassuna vardır" demek için daha fazla kanıtı ihtiyaç duyulmaktadır. Öte yandan, Tepecik kazı heyeti tarafından yörede gerçekleştirilen ziyaretlerde Elazığ civarında Neolitik yerleşimlerin var olduğu; bunlar arasında Tunceli'nin Pertek ilçesinin doğusunda yer alan Pınarlar-Pulur Höyüğü'nde Neolitik bulgulara rastlandığından söz edilmektedir⁵⁰. Bunlar dikkate alındığında Doğu Anadolu Bölgesi'nde çanak-çömlekli bir Neolitik sürecin olduğu dile getirilebilir; ancak eldeki verilerden hareketle Mezopotamya'nın Hassuna

⁴⁴ Bu tür çanak-çömleklerin yayılımı hakkında en kapsamlı çalışma Olivier Nieuwenhuys'e'nin doktora çalışmasıdır: Nieuwenhuys 2008.

⁴⁵ Voigt 1985.

⁴⁶ Roodenberg v.d. 1984.

⁴⁷ Stein 1992.

⁴⁸ Esin 1974, 111.

⁴⁹ Esin 1982, 91, Lev. 77.3.

⁵⁰ Esin 1974, 109.

veya Samarra çanak-çömleğinin burada da var olduğunu söylemek güçtür. Diğer taraftan Halaf için durum farklıdır; ikinci bölümü kapsayan Halaf makalesinde konu ayrıntılı ele alınacaktır.

Ufuk Esin başkanlığında Malatya İkihöyük'te⁵¹ yürütülen kazılarda ise Geç Neolitik çanak-çömleğinin varlığı saptanmıştır. Özellikle, Kuzey Suriye ile Çukurova'da yaygın ve baskın olan *Koyu Yüzlü Perdahlı Kaplar* (Dark Faced Burnished Ware) İkihöyük hakkında yayımlanan kısa kazı raporunda önemli yer bir tutmaktadır⁵². 1990'ların sonunda başlayıp 2000'lerin ortalarına kadar aralıklarla devam eden Karkamış Barajı kazılarında Akarçay Tepe⁵³ ve Mezraa Teleilat⁵⁴ kazılarında gün yüzüne çıkartılan bazı kaplar *Dabaghiyah-Sotto* örnekleriyle uyumaktadır. Diğer taraftan, Adıyaman ili sınırları içinde yer alan Levzin Höyük'te 1991-1992 yılları arasında kısa süreli bir müze kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir⁵⁵. Besni ilçesi, İznik köyü (günümüzde Çakırhöyük köyü) sınırları içinde kalan höyüğün 1,5 hektarlık bir alana yayıldığı ve ovoiden 6 metre kadar yüksek olduğu bildirilmektedir. Kısa kazı raporlarında yerleşimin niteliği hakkında ayrıntılı bilgi bulunmasa da burada *Proto-Hassuna* türü çanak-çömleğin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Şanlıurfa şehir merkezi civarında yürütülen tarihöncesi araştırmalarında ziyaret edilen ve ardından kısa süreli kazılar gerçekleştirilen Gürcütepe'de⁵⁶ *Proto-Hassuna* türü çanak-çömlek türlerine rastlandığı bildirilmektedir. Alman araştırma heyeti, burada gün yüzüne çıkartılan çanak-çömleği, 20. yüzyılın başlarında kazılan ve günümüzde Suriye-Türkiye sınırına çok yakın bir yerde konumlanan Tell Halaf'ın en alt tabakalarındaki *Altmonokrome* adı verilen çanak-çömlek parçalarıyla aynı görmektedir. Kazı raporunda sunulan söz konusu çanak-çömlek parçalarına ait bilgilerden Gürcütepe'de *Proto-Hassuna* türü çanak-çömleğin olduğu anlaşılmaktadır.

⁵¹ Esin – Harmankaya 1991.

⁵² Yakın Doğu Neolitikinde önemli bir yer tutan *Dark Faced Burnished Ware* hakkında kapsamlı bilgi ve tartışma bu satırların yazarı tarafından hazırlanmakta olan ve çalışmanın ikinci bölümü niteliğindeki Halaf ile ilgili makalede ele alınacaktır.

⁵³ Özbaşaran – Duru 2011.

⁵⁴ Özdoğan 2009, 30; Özdoğan 2011.

⁵⁵ Yener 1994.

⁵⁶ Beile-Bohn v.d. 1998.

Yukarı Dicle Vadisi tarihöncesi yerleşimleri içinde Çayönü Tepesi'nin özel bir yeri vardır. İstanbul ve Chicago üniversitelerinin ortak bir projesi olarak Çayönü'nde 1964 yılında başlatılan ve aralıklarla 1991 yılına kadar sürdürülen kazılarda çoğunlukla Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik katmanları üzerine yoğunlaştığından, yerleşimdeki Çanak-Çömlekli Neolitik hakkında yayınlarda ayrıntılı bilgiye ulaşmak pek mümkün olunamamaktadır. Bununla birlikte Çayönü'nde geçmiş yıllarda yürütülen kazılarda gün yüzüne çıkartılan çanak-çömlek parçaları hakkında kısa da olsa iki yayın⁵⁷ gerçekleştirilmiştir. Çayönü'nde sistemli kazıların tekrar başlayacak olmasıyla Torosların güney sınırı ile Mezopotamya'nın diğer bölgeleri arasındaki ilişki hakkında daha ayrıntılı bilgiye ulaşılacağı kuşkusuzdur.

Dicle Nehri üzerine inşa edilen İlısu Barajı ve HES Projesi kapsamında 1998 yılından bu yana yürütülen arkeolojik etkinliklerle son derece değerli bilgiye ulaşmak mümkün olmuştur. Bu proje kapsamında kazılan bazı yerleşimlerde bölgedeki en erken çanak-çömleklerin varlığı saptanmıştır. Bu yerleşimlerden Salat Camii Yanı kazısı 2004-2010 yılları arasında, Japon arkeolog Yutaka Miyake başkanlığında⁵⁸ bir heyet tarafından kazılmıştır. Diyarbakır'ın Bismil ilçe merkezinin yaklaşık 25 kilometre doğusunda Salat beldesi sınırları içinde, Dicle'nin kollarından Salat Çayı'nın sol kıyısında yer alan yerleşimin üzerinde modern köy evleri bulunduğundan geniş alanda kazı yapma imkânı pek bulunamamıştır. Kısıtlı alanda yürütülen kazılarda ana toprağa kadar inilmiş; Mezopotamya'nın benzer çağdaşı yerleşimlerinde karşılaşılan mimari ve küçük buluntulara burada da rastlanmıştır. Salat Camii Yanı kazılarında *Proto-Hassuna* (Dabaghiyah-Sotto) türü çanak-çömlek ve diğer küçük buluntular gün ışığına çıkartılmıştır. Bununla birlikte, buradaki buluntuların biraz daha erken olduğu belirtilmekte, söz konusu parçaların *Proto-Hassuna* olarak bilinen örneklerin öncelleri olduğu bildirilmektedir⁵⁹. Suriye'nin kuzeyinde, Türkiye sınırına yakın bir yer de bulunan ve Mardin'in hemen güneyinde yer alan Şeker al-Aheimar⁶⁰ kazılarında gün ışığına çıkartılan benzer çanak-çömlekler için *Pre-Proto-Hassuna* tanımı kullanılmaktadır. Japon-Fransız-Suriye ortak projesi olarak 2000'lerin başında kazılmaya başlanılan yerleşimdeki

⁵⁷ Özdoğan – Özdoğan 1993; Erim-Özdoğan – Yalman 2004.

⁵⁸ Miyake 2011.

⁵⁹ age. 135.

⁶⁰ Nishiaki – Le Mièrè 2005.

buluntuların *Proto-Hassuna* buluntu topluluğundan daha eskiye ait olduğu belirtilmektedir⁶¹.

Ilisu projesi kapsamında kazıları yürütülen Sumaki Höyük⁶² hem Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik, hem de Çanak-Çömlekli Neolitik tabakalara sahip olan bir yerleşim olarak dikkat çekmektedir. Batman ili, Beşiri ilçesi sınırları içinde yer alan ve Dicle'yi besleyen önemli kollardan biri olan Garzan Çayı'nın sağ kıyısında bulunan yerleşimde 2006 yılından beri Aslı Erim-Özdoğan başkanlığında bir Türk kazı heyeti çalışmaları yürütmektedir. Sumaki Höyük'te henüz kazılar sonuçlanmadığı ve ana toprağa erişme imkânı bulunmadığı için burada daha erken (Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik A⁶³) katmanlara ulaşma potansiyeli de bulunmaktadır. Sumaki çanak-çömlekleri Salat Camii Yanı ve Şeker al-Aheimar örnekleriyle yakın benzerlik göstermektedir⁶⁴.

Ilisu Projesi kapsamında yürütülen arkeolojik kazılardan Hakemi Use⁶⁵, Tell Hassuna'da saptanan *Hassuna* türü çanak-çömleklerinin alt gruplarının tümünün ele geçirildiği Yukarı Dicle Vadisi'ndeki tek yerleşme olmasıyla dikkat çekmektedir. Diyarbakır ili, Bismil ilçesinin kuş uçuşu 25 kilometre doğusunda, Tepe beldesi sınırları içinde yer alan yerleşim, Dicle'nin sağ kıyısında yoğun tarımsal etkinliklerin gerçekleştirildiği tarlaların arasında bulunmaktadır. 2001-2012 yılları arasında kazıları bir Türk ekip tarafından yürütülen yerleşimde Geç Neolitiğe ait 5 yapı katı saptanmıştır. Üstteki ilk yapı katından itibaren *Arkaik Hassuna* (fig. 3), *Standart Hassuna* (fig. 4) türü kap parçaları birlikte ele geçmiştir. Bununla birlikte üstteki ilk iki yapı katında bu kapların yanında *Samarra* türü kaplar bulunmasına karşın üçüncü yapı katında *Samarra* türü kaplar ortadan kaybolur. Tell Hassuna kazı raporunda adı geçen *Arkaik Hassuna* (fig. 5) ve *Standart Hassuna* (fig. 6) çanak-çömlekleri gerek form, gerekse bezeme tekniği açısından benzerlik göstermektedir. Hakemi Use çanak-çömleklerinin isimlendirilmesinde Tell Hassuna yerine, tanımlamaları daha sağlam ögelere dayanan Tell Sabi

⁶¹ age., 63.

⁶² Erim-Özdoğan 2011.

⁶³ İngilizce Pre Pottery Neolithic/PPN.

⁶⁴ Erim-Özdoğan 2011, 37.

⁶⁵ Bilindiği gibi baraj kazıları ilgili müze müdürlüğü başkanlığında bilimsel bir heyet tarafından yürütülmektedir. Hakemi Use kazıları da Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün maddi katkıları, Diyarbakır Müze Müdürlüğü başkanlığında, Halil Tekin'in Bilimsel Sorumluluğu altında kazılmıştır.

Abyad dikkate alınmıştır. Birbirinden kuş uçuşu yaklaşık 300 kilometre uzaklıkta bulunan bu iki yerleşimin aynı zaman diliminde, dolaylı da olsa birbiriyle temas halinde olduğu kazılarda gün yüzüne çıkartılan arkeolojik kanıtlardan anlaşılmaktadır. Yanı sıra, Hakemi Use ekibi tarafından Dicle boyunca, Diyarbakır-Batman şehir merkezleri arasında (yaklaşık 100 kilometre uzunluğunda) 2007-2009 yılları arasında gerçekleştirdiği yüzey araştırmasında Hakemi Use dışında 3 yerleşimde daha *Hassuna* malzemesi tespit edilmiştir⁶⁶.

Arkaik Hassuna ile *Standart Hassuna* türü çanak-çömlek için hiç kuşkusuz son yılların en popüler kazısı olan Tell Sabi Abyad önemli bir referans yerleşimdir. Suriye'de Fırat'ın önemli kollarından Balikh Nehri'nin sol kıyısında, Türkiye sınırına yakın bir konumda bulunan Tell Sabi Abyad birbirine çok yakın dört höyükten oluşmaktadır. 1987 yılından bu yana Hollandalı bir ekip tarafından araştırılan Tell Sabi Abyad'ın ikinci höyüğünde tespit edilen 11 yapı katından 7-4 arasındakilerden *Hassuna-Samarra* türü çanak parçaları toplanmıştır. 1996 yılında yayımlanan kazı raporunda söz konusu yapı katları arasındaki evrelere "Transitional" adı verilmiştir⁶⁷. Bu evrelerde toplanan ve Tell Hassuna kazı raporunda *Archaic Hassuna* olarak tanımlanan çanak-çömlekler, Tell Sabi Abyad uzmanları tarafından, hamur niteliği dikkate alınarak *Orange Fine Ware* şeklinde adlandırılmıştır⁶⁸. Bu isim bir öncekine nazaran daha kapsamlı ve sağlam kıstaslar üzerinden yapılmış olduğundan sonraları, Mezopotamya'nın diğer yerlerinde yürütülen pek çok kazıda tercih edilmiştir.

Arkaik Hassuna ya da yeni isimlendirilmesiyle *Orange Fine Ware*, hamurunun turuncu renkte olmasıyla dikkat çekmektedir. Nitelikli hamurun içine ender olarak organik katkı maddesi katılmakta; çoğunlukla katkı maddesi olarak ince kireç ve kum tanecikleri görülmektedir. Yüksek ısıda fırınlanan kaplarda kimi zaman yeterli sürede pişirme gerçekleştirilmediğinden koyu bir öz bulunmaktadır. Çoğunlukla dış yüzeyde ağız kenarının iç kısmından başlayarak geometrik boya bezekler görülmektedir. Bezeler arasında çapraz üçgenler en çok rastlanılan motif olmakla birlikte içi dolu üçgen ya da baklava dizileri de yoğun olarak görülür. Bezeler arasında

⁶⁶ Söz konusu yüzey araştırmasına dair kapsamlı bir yayın hazırlanmaktadır. Yanı sıra, bu yerleşimler hakkında kısa bir ön bilgi Brno/Rejviz toplantısı bildiri kitabında yer almakta olup basım aşamasındadır: Tekin (baskıda).

⁶⁷ Akkermans 1996.

⁶⁸ Le Mièrè – Nieuwenhuyse 1996.

“figüratif” örnekler yok denilecek kadar azdır. Kap formları arasında farklı derinlikte ve büyüklükte olan çanaklar önemli yer tutmaktadır. Yanı sıra, uzun boyunlu, şişkin karınlı ve düz dipli kapların süt veya benzeri sıvı depolamak için kullanılması büyük olasıdır. İran’da Urmiye Gölü yakınlarındaki Hajji Firuz⁶⁹ kazılarında bu türden bir kabın dip kısmındaki kalıntıların laboratuvar analizinden şarap tortusu tespit edilmiştir. Bu dönemde üzümçülüğün var olduğu Hakemi Use kazısı botanik analizlerinden de anlaşılmaktadır⁷⁰.

Standart Hassuna adıyla bilinen kaplar Tell Sabi Abyad ekibi tarafından *Fine Ware* adı altında değerlendirilmektedir. Tell Sabi Abyad çanak-çömleğini birlikte çalışan Marie Le Mière ile Olivier Nieuwenhuys, *Samarra* türü çanak-çömlekleri de bu grup içinde ele almıştır. Nieuwenhuys⁷¹ daha sonraları Tell Sabi Abyad çanak-çömleği özelinden Yakın Doğu’daki benzer Geç Neolitik çanak-çömleği üzerine hazırladığı Doktora tezinde söz konusu kapları oldukça ayrıntılı ele almıştır. Bu çalışma halen konu üzerine gerçekleştirilmiş en kapsamlı araştırma olma özelliğine sahiptir. *Standart Hassuna* olarak bilinen bu kapların hamurları oldukça kalitelidir. İnce elenmiş ve organik maddelerden arındırılmış hamuruna katkı maddesi olarak az miktarda kum ve kireç tanecikleri katılmıştır. Yüksek ısıda ve yeteri sürede fırınladıklarından, çoğunlukla bir santimetreden az olan kalınlığa sahip cidarlarda öz oluşumuna pek rastlanılmamaktadır. Kap formları, çoğunlukla farklı derinliklerdeki çanaklardır. Yanı sıra boyunlu veya boyunsuz çömlekler de kap repertuarını oluşturmaktadır. Hamur rengi olarak çoğunlukla kirli bej renk görülür; astara bu tür kaplarda pek rastlanılmaz. Boya bezekler kapların ağız kenarının iç kısımlarından itibaren dışa doğru bir bütünlük oluşturacak biçimde yapılmakta olup geometrik bezekler hâkimdir. Bu grup içinde de “figüratif” bezeğe pek rastlanılmamaktadır. Öte yandan, *Arkaik Hassuna* ile *Standart Hassuna* bezekleri arasında pek fark olmadığını söylemek gerekir. En belirgin fark hamur ve boya renginde görülür. İki çanak-çömlek türüne ait parçalar yan yana getirildiğinde ilk önce hamur rengindeki farklılık dikkati çeker. *Arkaik Hassuna*’nın kendine özgü turuncu rengi hemen fark edilir.

⁶⁹ Voigt 1983, 159.

⁷⁰ Hakemi Use’nin beş yapı katında üzüm çekirdekleri saptanmıştır.

⁷¹ Nieuwenhuys 2008.

Hassuna çanak-çömleği içinde boyalı olanların yanı sıra çizi (incisé) ve baskı (impressed) tekniğinde bezekli olanları da mevcuttur. Yanı sıra üzerinde hiç bezeme olmayan oldukça nitelikli çanak-çömleklere de rastlanılmaktadır. Tell Hassuna⁷² kazı raporunda hem çizim, hem de fotoğraflarına yer verilen bu kaplar içinde çizi bezekli olanlar çoğunlukla kısa boyunlu çömlek biçimli kaplar da görülmektedir.

İlk kez Tell Hassuna kazı raporunda varlığından söz edilen ve daha sonra *Hassuna* çanak-çömleği ele geçen tüm yerleşimlerde az ya da çok mutlaka rastlanılan bir kap türü daha bulunmaktadır. Dip kısımlarının iç yüzeylerinde kazıntı, baskı, derin paralel yivler bulunan bu tür kaplara Tell Hassuna kazı heyeti⁷³ İngilizce bir tanımlama olan “Husking Tray” adını vermiştir (fig. 7). Lloyd tarafından bu isim verilirken kabın işlevine yönelik bir tahminde bulunulmuş; bu tür kapların daha çok buğday, arpa ya da benzeri tahılların tanelerinin kavuzlarından ayırmak için bir bakıma rende işlevi gördüğü ileri sürülmüştür. *Hassuna* çanak-çömleği için adeta karakteristik bir tür durumuna gelen iri tepsi formundaki bu tür kaplar, gerçekte *Ubaid* dönemi başlarına kadar varlığını sürdürmüştür. Diğer taraftan, bu tür kapların ne amaç için kullanılmış olduğuna dair bugüne kadar doyurucu bir açıklama ortaya konulamamıştır. Bununla birlikte bu tür kapların dip kısımlarının çok farklı biçimlere sahip olması, rende biçiminde kullanıldığı fikrini zayıflatmaktadır. Kuzey Doğu Anadolu’da bir Orta Çağ (MS 14-15. yüzyıl) yerleşimi olan Sazpegler’de⁷⁴ *Husking Tray* benzeri onlarca kap gün yüzüne çıkartılmış ve kazı heyeti tarafından ekmek pişirme amaçlı olduğu belirtilmiştir. Günümüzde özellikle Artvin civarında “Pileki” adı ile benzer kaplar odun kömürü içinde ekmek pişirme amaçlı kullanılmaya devam etmektedir.

Samarra Sorunsalı

Adını günümüzde Irak’ın orta kesimindeki önemli kentleri arasında yer alan Samarra’dan alan bu çanak-çömlek hakkında özellikle son yıllarda bilimsel düzlemde ciddi tartışmalar yürütülmektedir. Samarra; Abbasi Halifelerine başkentlik yapmasıyla Sünni Müslümanlar için günümüzde de ayrı bir konuma sahiptir. Alman araştırmacı Ernst Herzfeld başkanlığında

⁷² Lloyd – Safar 1945, fig. 3-4.

⁷³ age., 277.

⁷⁴ Tekinalp – Ekim 2006.

1911 yılında Samarra'daki Abbasi Halifelerinin sarayının olduğu alanda kazılar yürütülürken yaklaşık 5 kilometre kuzeyde, Dicle kenarında aşırı yağışlarla beraber kıyıda bazı insan iskeletlerinin ve onlarla birlikte kil-den kap kacakların ortaya çıktığı haberi kazı heyetine ulaşmıştır. Bunun üzerine araştırmacılar söz konusu alana gelmiş ve burada Dicle'nin taşımı sonucunda ortaya çıkan arkeolojik kalıntılar üzerine inceleme başlatarak bir kazı çalışması yürütmüştür. Buna karşın elde edilen buluntular üzerine kapsamlı yayın ancak 1930⁷⁵ yılında gerçekleştirilebilmiştir. Samarra mezarlığında gün yüzüne çıkartılan kaplar başta Bağdat Müzesi olmak üzere Dünyanın pek çok müzesine dağılmıştır (fig. 8). Maalesef, kazı raporu mezarlık alanının niteliği ve mezarlar hakkında doyurucu bilgiden yoksundur. Kazı raporunda sunulan bilgilerden toplam kaç mezarın açıldığı, mezarlar arasında zamansal bir farklılık olup olmadığı hakkında en temel bilgilere dahi ulaşmak mümkün olunamamakta; kitabın son sayfalarında arazi çalışmalarına dair genel bir fotoğraftan başka görsel de bulunmamaktadır. Söz konusu fotoğraf dikkatli incelendiğinde çalışmaların bir düzen içinde yürütülmediği, kontrolsüz bir çalışmanın gerçekleştirildiği izlenimi uyanmaktadır. Buna karşın, kazı raporunda son derece tasnifçi bir çanak-çömlek bilgisini görmek mümkündür. Herzfeld, dönemin arkeolojik yaklaşımlarıyla örtüşür nitelikte, tam bir kültür tarihçisi yaklaşımıyla çanak-çömlekleri oldukça itinalı bir sınıflamaya tabi tutmuş ve renkli fotoğraf dâhil olmak üzere yoğun fotoğraf ve çizimlerle sözlü anlatımı görsellerle desteklemiştir.

Her ne kadar adını Samarra kazılarından alıyor olsa da, bu çanak-çömlek ilk kez 1908 yılında Sakçagözü⁷⁶ kazılarında ortaya çıkartılmıştır. Günümüzde Gaziantep iline bağlı bir ilçe merkezi olan Sakçagözü oldukça bereketli bir ovada yer almaktadır. Dört tarafı dağlarla çevrili ve 20. yüzyıl başlarına kadar yoğun yağışlarda bataklığa dönüştüğü bilinen bu ovada, irili ufaklı çok sayıda höyük dikkat çekmektedir. İngiliz arkeolog John Garstang, yöreyi ziyaret ettiği 1907 yılında Sakçagözü köyünün 3 kilometre yakınındaki Coba Höyük (Jobba Euyuk) yüzeyindeki iri bazalt bloklarla yakından ilgilinmiş ve burada kazı yapmaya karar vermiş, bir yıl sonra 1908 yılının sonbaharında Coba Höyük'te kazıları yürütmüştür. Çalışmalara iki yıl ara verildikten sonra, 1911 yılında daha önce çalışmaların yürütüldüğü alan genişletilerek Hitit kabartmaları büyük çapta ortaya

⁷⁵ Herzfeld 1930.

⁷⁶ Garstang 1908.

çıkartılmıştır. Bu çalışmalar esnasında o zamana kadar pek bilinmeyen bazı el yapımı boyalı çanak-çömlek parçaları ile çakmak taşından aletler de bulunmuştur. Zaman içinde Sakçagözü prehistorik buluntularının benzerlerinin Yakın Doğu'nun pek çok yerinde kazılarda keşfedilmesinin verdiği mutlulukla Garstang, yıllar sonra 1936 yılında burada yeniden kazı yapmayı planlamış olmasına karşın, bunu gerçekleştirmemiştir. Bu esnada, 1939 yılında Türkiye Cumhuriyeti Sakçagözü'ndeki Hitit kabartmalarını Ankara'ya taşımıştır. 1949 yılında, Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün başkanı Seton Lloyd'un direktifleri ve John Garstang'ın teşvik ve yardımlarıyla John Waechter başkanlığında Joan du Plat Taylor ve Veronica Seton-Williams'tan oluşan bir ekip tarafından Sakçagözü'nde⁷⁷ ikinci dönem kazıları yeniden başlatılmıştır. Bu çalışmalar esnasında yakınlarındaki tarihöncesine ait bir mağara da araştırılmıştır. Sakçagözü'nde ikinci dönem kazılarında yerleşimde 12 dönem (period) saptanmıştır; en alttaki I. Dönem *pre-Halaf*, II. Dönem *Erken Halaf* ve *Samarra*, III. Dönem *Halaf* şeklinde tanımlanmıştır⁷⁸.

Samarra türü çanak-çömleğin ele geçtiği bir başka yerleşim ise Suriye'de Orta Fırat bölgesindeki Baghouz'dur. Fransız araştırmacı Le Comte du Mesnil du Buisson 1936 yılında Orta Suriye'de ünlü Roma şehri Dura-Europos⁷⁹ civarında Amerikalı bir ekiple Yale Üniversitesi adına kazılar gerçekleştirdiği esnada Baghouz isimli köyün yakınlarındaki küçük (0,6 hektar) bir höyükte de kısa süreli kazılar yürütmüştür. Kazılarda gün ışığına çıkartılan çanak-çömleğin büyük kısmı Paris'teki Louvre Müzesi'ne götürülürken, küçük bir grubu Amerika'ya taşınmıştır. Amerika'daki 76 parçadan oluşan bir koleksiyon Robert James Braidwood tarafından incelenmiş ve kısa bir rapor şeklinde yayımlanmıştır⁸⁰. Çok sonraları Nieuwenhuys⁸¹ Doktora tezinin hazırlık aşamasında Louvre'da bulunan çanak-çömlekleri inceleme imkânı bulmuş ve elde ettiği bulguları çalışma grubuyla birlikte kısa bir makale halinde *Paléorient* dergisinde yayımlamıştır.

Tell Baghouz, hem Braidwood hem de Nieuwenhuys tarafından *Samarra* için *örnek-yerleşim* (type-site) olarak nitelendirilmiştir. Irak'taki *Samarra* mezarlık alanı ile yine bir başka *örnek-yerleşim* (type-site) olarak

⁷⁷ du Plat Taylor v.d. 1950.

⁷⁸ age., 56.

⁷⁹ Du Mesnil du Buisson 1948.

⁸⁰ Braidwood 1944.

⁸¹ Nieuwenhuys v.d. 2001.

kabul edilen Tell es-Sawwan'ın kuzey batısında, ama bu sefer Fırat üzerinde, yer alan Tell Baghouz aynı zamanda *Hassuna* türü çanak-çömleğin de ele geçtiği bir yerleşim olma özelliğine sahiptir. Tell Baghouz'daki *Samarra* çanak-çömleği Nieuwenhuys tarafından "classic Samarra" yerleşimi olarak tanımlanmıştır⁸². Diğer taraftan Nieuwenhuys'e'nin⁸³ de belirttiği gibi kazıyı yürüten Le Comte du Mesnil du Buisson arazide malzeme üzerine *seçici* davranmış, boyasız ve bezeksiz parçalarla fazla ilgilenmemiş, onun yerine *albenisi* olan boyalı parçaları toplamıştır. Bu nedenle de Tell Baghouz'dan toplanan çanak-çömlek içinde *Samarra* parçalarının sayısı sınırlı kalmış olup toplam parça sayısı 150 civarındadır. Öte yandan, Tell Baghouz'da bezeksiz "kaba" çanak-çömleklerin varlığı hakkında bilgi eksiktir. Bundan dolayı Yukarı Mezopotamya'nın daha sonra kazıları yapılan diğer yerleşimlerinde görülen *Hassuna* türü çanak-çömlekleri ile *Samarra* çanak-çömlekleri arasındaki güçlü bağın burada da olup olmadığı maalesef tam anlaşılamamaktadır.

Ninive⁸⁴ kazılarında "derin sondaj" açmasında *Tabaka 2b* olarak tanımlanan katta *Samarra* türü çanak-çömlek ortaya çıkartılmıştır. Ninive'de 1931/32 yıllarında İngilizler tarafından yürütülen kazılarda bulunan tarih-öncesine dair malzeme Alman araştırmacı Renate Vera Gut tarafından Doktora tezi kapsamında yeniden incelenmiştir. Berlin Freien Universität'ta Hans Nissen'in danışmanlığında hazırlanan Doktora tezi 1995 yılında *Das Prähistorische Ninive*⁸⁵ başlığıyla iki cilt olarak yayımlanmıştır. Gut, bu çalışmasında Ninive malzemesinin yanı sıra, Kuzey Irak'ta gerçekleştirilmiş diğer kazı alanlarına da kısaca değinip Ninive malzemesini bunlarla karşılaştırmıştır. Kendisinin bu titiz depo çalışması sayesinde Ninive'nin *Hassuna* ve *Samarra* malzemesi hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşma imkânı doğmuştur.

Samarra'nın bir *kültür* olarak tanımlanmasında hiç kuşkusuz Tell es-Sawwan kazılarının rolü büyüktür. Yüzeyinde çok sayıda çakmaktaşı parçası bulunmasından dolayı Arapça "Çakmaktaşı Höyüğü" anlamına gelen Tell es-Sawwan, ilk kez *Samarra* civarında araştırmalar yapan Ernst Herzfeld tarafından 1911 yılında ziyaret edilmiştir. *Samarra*'nın yaklaşık

⁸² Nieuwenhuys v.d. 2004, 149.

⁸³ *age.*, 150.

⁸⁴ Campbell-Thompson – Mallowan 1933, 159.

⁸⁵ Gut 1995.

11 kilometre güneyinde, Dicle'nin sol kıyısında yer alan yerleşim üç boyundan oluşan bir höyüktür. 1964 yılında *Irak Eski Eserler Genel Müdürlüğü* adına Faisal Al-Wailly ile Behnam Abu es-Soof tarafından kazılmaya başlanmıştır⁸⁶. Kazı heyeti tarafından A, B ve C olarak isimlendirilen yükseltiler içinde B tepesi en yükseği olup mevsimsel bir akarsu tarafından A ve C tepelerinden ayrılmaktadır⁸⁷. Kazı devam ettiği sürece genel müdürün (*Irak Eski Eserler Genel Müdürlüğü*) sıklıkla değişmesi Iraklı kazı heyetinde de aynı sıklıkta değişikliğe neden olmuştur. 1981 yılına kadar aralıklarla 10 kazı sezonu devam eden çalışmalar tek elden yönetilemediği için yayın konusunda bazı sorunlar yaşanmıştır. Iraklı yöneticiler bunu aşmak için Bağdat'taki İtalyan Arkeoloji Enstitüsü'nü devreye sokmuş, Torino Üniversitesi'nden Fiorella Ippoliti⁸⁸, Tell es-Sawwan çanak-çömleğini ayrıntılı incelemiş ve yayımlamıştır. Diğer taraftan, Irak yönetimi Irak'taki Fransız Arkeoloji Delegasyonundan 1988 ve 1989 yıllarında yerleşimde tamamlayıcı kazılar yürütmesini istemiştir. Bu son kazıların ardından, Fransız Catherine Breniquet⁸⁹, özellikle yerleşimin mimarisini yeniden değerlendirmeye yönelik yorum ve tartışmalarını *Iraq* dergisinde yayımlamıştır.

Tell es-Sawwan uzun yıllar *Samarra Kültürü* için bir *anahtar yerleşim* (key-site) ya da *örnek yerleşim* (type-site) olarak nitelendirilmiştir. Tüm yayınlarda yerleşimde 5 tabakanın mevcut olduğu bildirilmektedir (I-V). Bunlardan en alttaki ikisi (I ve II) ana toprak üzerinde bulunmaktadır. İlk kazı raporunda⁹⁰ alttaki I-II. tabakalarda *Hassuna* türü çanak-çömleklerin varlığından söz edilmektedir. Üç parçalı mimari ile ilintili olarak evlerin tabanları altında çok sayıda çocuk mezarının bulunduğu ve iskeletlerin yanında mermerden yapılmış kaplar ve figürinlerden söz edilmektedir. Altındaki bu tabakalarda çanak-çömleklerin az sayıda olduğu belirtilmektedir⁹¹. Bununla birlikte çanak-çömleklerle ilgili kapsamlı bilgi üçüncü⁹² ve dördüncü⁹³ kazı raporundan gelmektedir. Tell es-Sawwan'da *Samarra* türü çanak-çömlekler üstteki III ve IV. tabakalarda (B tepesi)

⁸⁶ Al-Wailly – Abu es-Soof 1965.

⁸⁷ age., 17.

⁸⁸ Ippoliti 1970-1971.

⁸⁹ Breniquet 1991.

⁹⁰ Al-Wailly – Abu es-Soof 1965, 21.

⁹¹ Abu es-Soof 1971, 5.

⁹² Wahida 1967.

⁹³ Abu es-Soof 1968.

yoğunlaşmaktadır. Özellikle III A ve B evrelerinde gün ışığına çıkartılan “T” biçimli yapılar daha sonraki yıllarda *Samarra* konutları için örnek olarak algılanacak, *Samarra Kültür Paketi*’nin en önemli unsuru sayılacaktır. Bu yapılardan oluşan yerleşimin etrafının bir sur⁹⁴ ile çevrili olduğu daha ilk kazı raporundan itibaren dile getirilmektedir. Iraklı araştırmacı Donny George Youkhana 1986 yılında Bağdat Üniversitesi’nde hazırladığı *Tell es-Sawwan’da MÖ Altıncı Binyıl Mimarisi* başlıklı Doktora tezinde (Arapça) oldukça kesin bazı yargılara varmıştır. Bu çalışma 1997 yılında İngilizce olarak yayımlanmıştır⁹⁵. Oysa sonraları Breniquet’ nin⁹⁶ çok isabetli olarak kanıtlarıyla ortaya koyduğu gibi Tell es-Sawwan’da gerçek bir sur sisteminden söz etmek pek mümkün değildir. Fransız kazı heyetinde, yerleşimin mimarisi hakkında ayrıntılı bir çalışma yapan başka bir araştırmacı da yakın bir zamanda yaşamını yitiren Jean-Daniel Forest’ tir. Kendisi kaleme aldığı kapsamlı makalesinde Tell es-Sawwan özelinden hareketle *Samarra* ile *Ubaid* mimarisi arasındaki ilişkiyi ayrıntılarıyla ortaya koymuştur⁹⁷.

Orta Mezopotamya’da *Samarra* için kabul edilen bir başka *örnek-yerleşim* (type-site) Choga Mami’dir. Burası, Mezopotamya düzlüğünün batı sınırında, Bağdat’ın 120 kilometre kuzey doğusunda, Dicle’nin önemli kollarından Diyala Nehri’nin sol tarafında, modern Mandali şehri yakınlarında yer almaktadır⁹⁸. Jebel Hamrin olarak adlandırılan yüksek dağların eteklerinde, British School of Archaeology adına David ve Joan Oates tarafından 1967 yılında Mandali şehri civarında gerçekleştirilen yüzey araştırması esnasında keşfedilen yerleşimde aynı yılın Aralık ayında kazılar başlatılmış ve arazi çalışmaları 1968 yılının Şubat sonuna kadar devam etmiştir. Joan Oates, kazı yapmak için burasının tercih edilmesinin nedeni olarak, Mezopotamya’nın alüvyal düzlüğünün sınırını oluşturmasının yanı sıra, yıllık yağış miktarının uç sınırında yer alması şeklinde açıklamaktadır⁹⁹. Fazla bir yüksekliğe sahip olmayan (6 metre) yerleşimin yüzeyinde *Samarra* türü boyalı çanak-çömlek parçalarının varlığı bildirilmektedir¹⁰⁰.

⁹⁴ Al-Wailly – Abu es-Soof 1965, 19.

⁹⁵ Youkhana 1997.

⁹⁶ Breniquet, 1991.

⁹⁷ Forest 1983.

⁹⁸ Oates 1969.

⁹⁹ age., 115.

¹⁰⁰ Oates 1982, 24.

Choga Mami kazılarında ortaya konulan en önemli sonuçlardan birisi hiç kuşkusuz *Samarra* türü boyalı çanak-çömlekler ile *Erken Ubaid* çanak-çömleği arasındaki ilişkidir. Bundan dolayı kazı heyeti bu özelliğe vurgu yapmak için Choga Mami'deki bu çanak-çömlek grubunu *Choga Mami Geçiş Evresi* (Choga Mami Transitional Period) şeklinde tanımlamaktadır (fig. 9). John Oates¹⁰¹, Choga Mami buluntularından hareketle Orta Mezopotamya'da, özellikle Hamrin civarında, *Samarra* ile *Ubaid* arasında organik bir bağın olduğunu belirtmekte; buna karşın Kuzey Mezopotamya'da, özellikle Balikh civarında, *Samarra* ile *Proto-Halaf* arasında bir ilişkiyi vurgulamaktadır. Bu bilginin ışığı altında Mezopotamya'nın kuzeyi ile güneyi arasında Geç Neolitik sürecin farklı işlediği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, Orta Mezopotamya'nın *Geçiş Evresi* (Transitional) etkileri doğuya doğru, İran'ın batısındaki Khuzistan yerleşimlerine¹⁰² de ulaştığını belirtmek gerekir. Gelecekte İran'da gerçekleştirilecek çalışmalar ile ilişkinin boyutu daha net anlaşılacaktır.

Orta Mezopotamya'da, Hamrin yakınlarında bir başka *Samarra* malzemesi veren yerleşim Songor'dur. Bağdat'ın yaklaşık 100 kilometre kuzeydoğusunda yer alan yerleşim, Hamrin Barajı (Diyala Barajı) Kurtarma projesi kapsamında Tokyo'daki The Institute for Cultural Studies of Ancient Iraq adına Kokushikan Üniversitesinden Hideo Fujii yönetiminde bir Japon¹⁰³ ekip tarafından araştırılmıştır. Kazılara 1978 yılında başlanılmış ve baraj suyunun yükseldiği 1980 yılı Mart ayına kadar çalışmalar sürdürülmüştür. Songor; A, B ve C olmak üzere üç küçük tepeden oluşmaktadır¹⁰⁴. Songor A tepesinde yürütülen kazılarda gün ışığına çıkartılan mimari kalıntılar yakınlarındaki Choga Mami ve Tell es-Sawwan kalıntılarına birebir uyumaktadır. Yanı sıra, yerleşimde güçlü bir *Samarra* etkisi olduğu bildirilmektedir¹⁰⁵. Songor A buluntuları bir taraftan batıdaki Tell Baghouz ve Tell es-Sawwan buluntularıyla yakınlık gösterirken, diğer taraftan, tıpkı aynı yöredeki Choga Mami gibi, İran'da Deh-Luran yerleşimlerinden Choga Sefid ile yakın ilişki içindedir.

Aşağı Mezopotamya'da kazılarla saptanmış en dikkat çeken Neolitik yerleşimi hiç kuşkusuz Tell Oueili/Tell Awayli'dir. Mezopotamya

¹⁰¹ Oates 2013, 408.

¹⁰² Hole 1977, 12.

¹⁰³ Kamada – Ohtsu 1995, 275.

¹⁰⁴ Fujii 1981, 3.

¹⁰⁵ age., 180.

arkeolojisinde bir coğrafi tanımlama olan *Sumer* ülkesinin kalbi olarak nitelendirilen alüvyal düzlük içinde yer alan Tell Oueili, ünlü Sumer kenti Larsa'nın sadece 4 kilometre kadar uzaklığındadır. Larsa'da kazılar yürüten Fransız ekip, 1976 yılında Jean Louis-Huot sorumluluğunda, üzerinde yoğun *Ubaid* çanak-çömlek parçaları bulunan yanı başındaki bu küçük höyükte L'Université de Paris I (Sorbonne) adına kazılara başlamıştır¹⁰⁶. Çalışmalar 1989 yılı Aralık ayı sonuna (*Birinci Körfez Savaşı*'nın başlangıcına) kadar aralıklarla devam etmiştir.

Aşağı Mezopotamya, Yakın Doğu'da hem jeolojik, hem de çevresel açıdan özel bir konuma sahiptir. Jean-Louis Huot¹⁰⁷ burasını Zagroslar ile Arap Plak'ı arasındaki büyük bir çöküntü; gerçek Mezopotamya olarak nitelendirmektedir. Yıllık yağış miktarı kuru tarım¹⁰⁸ yapma sınırının altında kaldığından burada normal yollarla bitki yetişmesi pek mümkün değildir. Bu nedenle kanal sistemi ile sulu tarım yapma zorunluğu vardır. Öte yandan, bölgenin Neolitik yerleşimleri hakkında bilgi, gerek Yukarı Mezopotamya, gerekse Zagroslar ve Levant ile karşılaştırılamayacak kadar kısıtlıdır. Bunun temel nedenlerinden biri hiç kuşkusuz, bölgedeki *Ubaid* öncesine yönelik çalışmaların çok sınırlı kalmasıdır. Bölgeye hayat veren Fırat ve Dicle nehirlerinin zaman içinde sıklıkla yatak değiştirmesi ve söz konusu nehirlerin kaynaktaki dağlardan taşıdığı toprakların zaman içinde alüvyal birikinti oluşturması nedeniyle *Ubaid* öncesine dair yerleşimlerin varlığını yüzeyden saptamak güçleşmektedir. Tell Oueili kazıları bu nedenlerden ötürü Aşağı Mezopotamya'nın *Ubaid* öncesi için son derece değerli bilgiler sunmuştur. Kazı heyetinin *pre-Ubaid* (*Ubaid 0*, MÖ 6000-5800) olarak tanımladıkları katmanlarda Orta Mezopotamya'nın Tell es-Sawwan, Choga Mami ve Songor A gibi yerleşimlerinden bilinen benzer mimari kalıntılar ile küçük buluntular gün yüzüne çıkartılmıştır. Kazı heyeti, Tell Oueili'de en alttaki kalıntıların *Samarra* özelliği taşıdığı; üstteki katmanlarda gün yüzüne çıkartılan *Ubaid* kalıntıları ile alt katmanlardaki buluntular arasında organik bir bağ olduğunu söylemektedir¹⁰⁹. Gerçekte bu durum, Orta Mezopotamya'daki çağdaşı yerleşimlerinde de

¹⁰⁶ Huot 1978, 183.

¹⁰⁷ Huot 1992, 190.

¹⁰⁸ Uzmanlar kuru tarım için yıllık yağış miktarının metrekareye en az 200 milimetre olarak kabul etmektedir. Aşağı Mezopotamya'da bu sınır yaklaşık 150 milimetredir.

¹⁰⁹ Huot 1992, 194.

görülmektedir. Mark Blackham 1996 yılında kaleme aldığı makalesinde¹¹⁰ Orta ve Aşağı Mezopotamya'da *Samarra* ile *Ubaid* çanak-çömlekleri arasındaki organik ilişkiyi ayrıntılı tartışmıştır.

Yukarı Mezopotamya'nın dağlık alanlarını oluşturan Güney ve Güneydoğu Anadolu'da *Samarra* çanak-çömleğinin yayılımı ilgili son yıllarda bilgi artışı dikkat çekmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi, bu çanak-çömleğin kazılarda ilk tespit edildiği yer olan Sakçagözü'nün (Coba Höyük) yaklaşık 20 kilometre kuzeybatısında yer alan Domuztepe'de *Samarra* türü çanak-çömleğin tespit edildiği bildirilmiştir¹¹¹. Kahramanmaraş il sınırları içindeki bereketli Narlı Ovası'nda, Aksu Nehri yakınlarındaki Domuztepe'de 1995 yılından bu yana California ve Manchester üniversitelerinin ortak bir projesi olarak önceleri Elizabeth Carter, sonraları ise Stuart Campbell başkanlığında kazılar 2012 yılına kadar sürdürülmüştür¹¹². Domuztepe kapladığı yaklaşık 20 hektarlık bir alan ile Yakın Doğu'da bilinen en geniş Neolitik yerleşim olma özelliğine sahiptir. Üzerinde uzun yıllar tarımsal etkinlikler gerçekleştirildiğinden gerçek yükseltisini önemli miktarda kaybetmiş olan yerleşimin bugün en yüksek noktası ovadan 12 metre kadar yukarıdadır. Domuztepe bilim dünyasında her ne kadar bir *Halaf* yerleşimi olarak ünlense de, alt katmanlarında, yörede bilinen en erken çanak-çömleklere sahip olmasıyla da dikkat çekmektedir. Yerleşimde *Halaf* öncesine (*pre-Halaf*) ait katmanlara yönelik kazıların çoğunlukla sondaj niteliğinde ve küçük çaplı olmuştur. Domuztepe'nin *Samarra* (muhtemelen *Hassuna*) türü çanak-çömleklerine dair bulgulara gelecekte geniş alanlarda yürütülecek kazılarla ulaşılabacağından kuşku duyulmamalıdır.

Şanlıurfa'nın 3 kilometre kadar güneydoğusunda yer alan Kazane Höyük, bir başka *Samarra* türü çanak-çömleğin ele geçirildiği merkezdir. Burada çalışmalar, Amerika Birleşik Devletleri, Virginia Üniversitesi adına Patricia Wattenmaker başkanlığında Şanlıurfa Müze Müdürlüğü ile katılımlı bir kazı olarak 1992 yılında başlatılmıştır¹¹³. 1996-1997 yıllarında, kazı heyeti üyeleri olan Reinhard Bernbeck, Susan Pollock ve Cheryl Coursey sorumluluğunda höyüğün dışında, aşağı şehrin güneybatı

¹¹⁰ Blackham 1996.

¹¹¹ Campbell v.d. 1999, 407.

¹¹² 2013 yılından itibaren Stuart Campbell tarafından kazı başkanlığı Halil Tekin'e devredilmiş ve çalışmalara bir Türk heyeti tarafından devam edilmektedir.

¹¹³ Wattenmaker – Mısır 1994.

eteklerinde sondaj nitelikli çalışmalar yürütülmüştür¹¹⁴. Bu alanda ana toprak üzerindeki arkeolojik katmanda *Samarra* türü çanak-çömlek parçaları toplanmıştır. Kazane Höyük'te maalesef *Halaf* öncesi katmanlar yeterince araştırılmadığından, Harran Ovası'ndaki *Samarra* ya da öncesi hakkında elde fazla bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte G18 alanında gün ışığına çıkartılan arkeolojik malzeme kazı sorumluları tarafından bir kaç yüz kilometre güneydeki Tell Sabi Abyad'ın *Tabaka 6* buluntularıyla karşılaştırılmaktadır¹¹⁵.

Harran Ovası'nda Nurettin Yardımcı¹¹⁶ başkanlığında bir ekip tarafından yürütülen yüzey araştırmalarını içeren iki ciltlik kapsamlı yayında *Samarra* ya da öncesine dair pek bilgi bulunmamaktadır. Harran Ovası gibi çağlar boyunca Mezopotamya'nın kalbinde yer alan ve önemli bir geçiş noktası durumunda olan bir coğrafyada *Halaf* öncesine dair pek az yerleşimin olması çok mantıklı gelmemektedir¹¹⁷. Harran'daki yüzey araştırmasına dair yayınlarda kısmen iyi bilinen *Halaf* çanak-çömleklerine yer verilirken¹¹⁸ öncesine ait fazla bilgi olmaması yüzey araştırmasını gerçekleştiren heyet içinde *Hassuna* veya *Samarra* çanak-çömlekleri hakkında yeterli bilgi ve donanımına sahip uzmanların bulunmamasından kaynaklanan bir sorun gibi görünmektedir. Bu da, pek çok çalışmada olduğu gibi malzeme üzerinde seçici davranıldığını akla getirmektedir. Benzer durum Mardin ilinin batısında gerçekleştirilen bazı yüzey araştırmalarında da görülmektedir.

Dicle Nehri üzerine inşa edilen Ilısu Barajı ve HES Projesi kapsamında Diyarbakır'ın doğusunda geniş çaplı arkeolojik çalışmalar 1998 yılından beri yürütülmektedir. Bu proje kapsamında 2001-2012 yılları arasında bir Türk heyeti tarafından kazılan Hakemi Use, hiç kuşkusuz, son yılların en dikkat çekici Geç Neolitik yerleşim kazılarından biri durumundadır. Yukarıda *Hassuna* türü çanak-çömlek bölümünde kazılar hakkında bilgi verilmiş olan yerleşimin yüzeye yakın ilk iki tabakasında *Samarra* türü çanak-çömlekler (fig. 10) gün yüzüne çıkartılmıştır¹¹⁹. Hakemi Use'de

¹¹⁴ Bernbeck v.d. 1999.

¹¹⁵ age., 115.

¹¹⁶ Yardımcı 2004.

¹¹⁷ Tekin 2008a, 258.

¹¹⁸ Bu yapılırken de seçici bir yaklaşımla *Halaf*'ın en karakteristik örneklerine (stilize boğa başları gibi) yer verilmiştir.

¹¹⁹ Tekin 2005.

Samarra çanak-çömleklerinin *Hassuna* türü örneklerle birlikte aynı konseptler içinde ele geçirildiğini belirtmek gerekir. *Samarra* çanak-çömleği çoğunlukla parçalar halinde dolgu toprak içinde ele geçerken, ev tabanı altında basit toprak mezarda hocker tarzda gömülü bir çocuk iskeletinin yanında küçük boyutlu sağlam bir vazo bulunmuştur (fig. 11). Hakemi Use, *Samarra* türü kapları çoğunlukla Renate Gut¹²⁰ tarafından “northern” olarak nitelenen örneklerle uyuşurken, Orta Mezopotamya’ya (örneğin Choga Mami) özgü “classic Samarra” parçalarına da rastlanmaktadır (fig. 12). Hakemi Use’de *Samarra* türü çanak-çömlek parçalarının toplam sayısı yaklaşık 150 civarında olup birlikte ele geçtikleri tabakalarda diğer çanak-çömlekler içindeki oranı %1’den azdır. Bunun yanında 2010 yılında gün ışığına çıkartılan mermerden bir kadın heykelciğinin¹²¹ özellikle Orta Mezopotamya’nın ünlü *Samarra* yerleşimlerinden Tell es-Sawwan mezarlarında ortaya çıkartılan kadın heykelcikleriyle çok yakın benzerliği dikkat çekicidir. Hakemi Use örneğinin burada üretilmediğini ve güneyli bir usta tarafından yapılmış olduğunu söylemek pek yanlış olmasa gerekir. Bunun yanında Yukarı Mezopotamya’ya bu heykelciğin nasıl geldiğini söylemek güçtür. *Samarra* türü çanak çömleğin buraya gelişi ile heykelciğin geliş şekli ve yönünün aynı olması gerekir. Hakemi Use’de Orta Mezopotamya malzemesinin bulunması kayda değer bir durum olmakla birlikte, bu ilişkinin içeriği ve boyutu hakkında kesin bir şey söylemek için yörede gerçekleştirilecek kazıları beklemek gerekir. Diğer taraftan, Hakemi Use’de *Samarra* malzemesiyle birlikte ele geçen bir başka çanak-çömlek türü *Koyu Yüzlü Perdahlı Kaplar* (Dark Faced Burnished Ware/DFBW) olarak tanımlanan¹²² türdür. Bu grup altında tanımlanan çanak-çömlekler içinde “vişneçürüğü astarlılar”, “gri astarlılar” ve “perdah bezekliler” olmak üzere üç alt grup bulunmaktadır¹²³. Bunlar içinde “vişneçürüğü astarlılar” üstteki birinci yapı katından itibaren en alttaki beşinci yapı katına kadar birbirine yakın oranda (%11-9)¹²⁴ ele geçerken diğer alt gruptakiler tıpkı

¹²⁰ Gut 1995.

¹²¹ Tekin 2013, 498, fig.44.10.

¹²² Bu çanak-çömlek grubunun ilk tanımlandığı yer Amuq kazılarıdır. Bazı Türkçe yayınlarda *Koyu Yüzlü Açıklı Mallar* şeklinde yapılan isimlendirmede söz edilen “Açıklı” sözcüğü öz Türkçe olmasına karşın, yaygın kullanılan ve herkes tarafından kolay anlaşılabilir bir sözcük olmadığından, Hakemi Use heyeti daha yaygın bir kullanımı olan Farsça kökenli “Perdah” sözcüğünü kullanmayı tercih etmektedir.

¹²³ Tekin 2007, 163.

¹²⁴ Hakemi Use’nin Geç Neolitiğe tarihlenen beş yapı katında tespit edilen çanak-çömlek oranlarını gösteren tablo için; Tekin 2013, Tab. 40. 1.

Samarra türü örnekler gibi sadece üstteki ilk iki yapı katında görülmekte olup oran olarak *Samarra* parçalarına benzerlik göstermektedir. Hakemi Use'nin Geç Neolitiğini temsil eden beş yapı katından üstteki ilk iki yapı katı diğer üçünden farklılıklar göstermektedir. *Samarra* türü parçalar ile *DFBW* arasında bir ilinti olduğu, bu zaman diliminde yerleşimin farklı coğrafyalarla yakın temas kurduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte bu temasın niteliği ve nasıl gerçekleştirildiğini söylemek için daha sağlam kanıtlara ihtiyaç vardır. Bunun için Toros Dağlarının güney kesiminde, bu döneme yönelik arkeolojik etkinliklerin artırılması lazımdır.

İlusu Projesi kapsamında 1999 yılında kazılan Boztepe'de *Samarra* türü çanak-çömleğin varlığı net değildir. Burada gerçekleştirilen kısa süreli arkeolojik etkinlik esnasında yerleşimin en erken katmanının *Halaf* olduğu belirtilmektedir¹²⁵. Hakemi Use'nin kuş uçuşu yaklaşık 6 kilometre kuzeydoğusunda yer alan Boztepe, Dicle'nin karşı kıyısında (sol kıyısında) doğal teras üzerinde konumlanmaktadır. Amerikan kazı heyeti burada sadece bir sezon çalışıp ardından bir kaç kilometre doğudaki Kenan Tepe'de çalışmalara devam ettiğinden yerleşim yeterince araştırılmamıştır. Bununla birlikte, Hakemi Use ekibinin yörede gerçekleştirdiği yüzey araştırması kapsamında burası da ziyaret edilmiş; yüzey toplamasına göre *Halaf*'tan öncesine dair bir kanıt rastlanmamıştır.

Yukarı Dicle Vadisi'nin en kuzey sınırında yer alan ve Dicle Nehrinin Toros Dağlarında bir tünel içinde devam ettiği yerin başlangıcı olan Birkleyn Mağarasında¹²⁶ 2004 yılı yüzey araştırması esnasında Alman araştırma ekibi bazı el yapımı boyalı parçalara rastlamıştır. Diyarbakır şehir merkezinin yaklaşık 90 kilometre kuzeydoğusunda, Lice ilçesi sınırlar içine yer alan ve arkeoloji literatürüne 19. yüzyıldan beri *Dicle Tüneli* şeklinde geçen bu alanda beş mağara araştırılmıştır. Bunlardan III no.lu Mağara'da el yapımı turuncu hamurlu ve çizgisel kırmızı boya bezeli bazı çanak-çömlekler ortaya çıkartılmıştır. Kazı heyeti bunların *Hassuna* boyalıları olduğunu söylemekle¹²⁷ birlikte, söz konusu çanak-çömlek parçaları en yakın buluntu grubu olan Hakemi Use örneklerinden hareketle, tam olarak *Samarra* türü olmasa da *Samarra-etkili* (*Samarra-influence*) türünde

¹²⁵ Parker – Creekmore 2002, 21.

¹²⁶ Alman heyetin başkanı Dr. Andreas Schachner'e bu malzemenin fotoğraflarını görmeme izin verdiği için teşekkür ederim; Schachner 2006, 372.

¹²⁷ age., 382, fig. 10.

grup içinde değerlendirilmelidir. Bunun yanında *Samarra* etkisinin Toros Dağlarının güney sınırına kadar ulaştığını göstermesi açısından Birkleyn buluntuları önem kazanmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) Fırat üzerindeki son baraj inşaatı olan Karkamış Barajı kurtarma kazılarında Mezraa Teleilat, Çanak-Çömlek Öncesi Neolitikten Demir Çağı sonuna kadar iskân edilmiş bir yerleşimdir. Burası, 1998-2004 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nden Mehmet Özdoğan¹²⁸ başkanlığında bir ekip tarafından araştırılmıştır. Yerleşimin IIA2¹²⁹ evresindeki boyalı parçaların *Samarra-etkili* (Samarra-influence) ya da *Samarra-benzeri* (Samarra-like) boyalıları olması ihtimal dâhilinde olmakla birlikte, analizlere dair sonuç raporu henüz yayınlanmadığından henüz kesin bir şey söylemek için erkendir.

Samarra Çanak-Çömleği

Samarra çanak-çömleği hakkında ilk kapsamlı tanımlama bizzat *Samarra*¹³⁰ mezarlık kazılarında ortaya çıkartılan örnekler üzerine olmuştur. Kazıların sorumluluğunu üstlenen Herzfeld, 20. yüzyılın ilk yarısındaki arkeolojide kabul gören genel bir yaklaşımla, çanak-çömlekler üzerinde oldukça kapsamlı ve tasnifçi bir yaklaşım içinde tipoloji yapmaya çalışmıştır. Fakat Herzfeld'in tipolojisinin Almanca olmasından dolayı, çok özel tanımların diğer dillerde tam karşılığının bulunmamasından kaynaklanan bazı zorluklar yaşanmaktadır¹³¹.

Samarra kazılarında gün yüzüne çıkartılan ve altı ana grup altında toplanan çanak-çömlek tiplerinin Almancaları ve Türkçe (yaklaşık) karşılıkları şöyledir:

1. *Schüsseln*: Karınlı tabaklar. Karın keskinliğinin üzerinde içbükey bir profile sahip olan bu tabaklar yuvarlak ya da düz diple son bulmaktadır.

2. *Fuß schalen*: Yüksek kaideli kaplar. İçi oyuk kaidelerin üzerinde üçgen kafes şeklinde delikler bulunmaktadır.

3. *Näpfe*: Çanaklar. Yuvarlak dipli, derin çanakların karın kısımlarında keskinlik dikkat çekmektedir.

¹²⁸ Özdoğan 2011.

¹²⁹ Karul v.d. 2002, 113.

¹³⁰ Herzfeld 1930.

¹³¹ Perkins 1949, 6, dn. 60.

4. *Töpfe*: Yuvarlak karınlı, geniş ağızlı çömleklerin dipleri yuvarlak veya düzdür.

5. *Becher*: Küçük boyutlu silindirik gövdeli, genellikle düz dipli kaplar.

6. *Töpfe mit kurzen Hals*: Büyük boyutlu bu çömlekler “Töpfe” tipinden gövde ve üzerindeki kabartı ile ayrılmakta olup daha bodur ve yuvarlak gövdelidir. Ağız kısmının genişliği farklılık gösterir.

Bunlar arasında ilk iki tip diğerlerinden bariz bir biçimde farklılık göstermektedir. *Samarra* türü kaplar denildiğinde kap biçiminden daha çok boya bezekler akla gelmektedir. Bezekler içinde geometrik olanlar büyük ağırlığa sahiptir. Kapları boyayan ustaların mümkün olduğunca cetvel benzeri bir araç yardımıyla boya fırçasını düz bir hat oluşturacak şekilde kullanmaya çalıştıkları belirgindir. Farklı kalınlıktaki çizgilerin son bulunduğu noktalarda bir birikinti oluşturması ya da düz veya eğik hatlar üzerinde belirgin izler, ustaların boyama işlemi için bir fırça kullandıklarını göstermektedir. Kapların iç ve dış kısımlarında en çok tarama motifi gibi basit desenlerin yanı sıra, çapraz tarama, iç içe aç (chevron), zikzak ve meander motifleri oldukça yaygın görülmektedir. *Samarra* boyalılarında “figüratif” bezeklerin sayısında artış dikkat çekmektedir. Bunların yanında *Samarra* çanak-çömleği denildiğinde arkeoloji dünyasında ilk akla gelen bezek, hiç kuşkusuz “anafor” motifidir. Herzfeld’in “Schüsseln” olarak tanımladığı keskin karına sahip tabak formundaki kapların dip kısımların iç yüzeylerinde görülen bu motifler çok karakteristiktir. İnsan motifi olarak “dağınık saçlı kadın” bunlar içinde en bilinen örneklerdendir (fig. 13). Yanı sıra, akrep, balık, kuş, farklı boynuzlu hayvanlar ya da gamalı haç şeklindeki bezekler bir “anafor” oluşturacak şekilde genellikle çanakların dip kısımlarının iç yüzeyine boyanmaktadır. Söz konusu bezeklerin son derece doğal (natüralist) bir stilde yapıldıklarını vurgulamak gerekir. Çok zengin ve yoğun boya bezekler çoğunlukla “Näpfe” (çanak) ya da “Schüsseln” (tabak) formlu kapların iç yüzeyini kaplamaktadır (fig. 14).

Samarra türü çanakların hamuru oldukça itinalı bir yapıya sahiptir. Organik katkı maddesi pek kullanılmamakta; buna karşın, ince kireç ya da kum tanecikleri görülebilmektedir. Çoğunlukla kirli bej ya da pembemsi bej renk hamurun yanı sıra turuncunun tonlarına da ender olsa da rastlanmaktadır. Bezemede kullanılan boya çoğunlukla kahverenginin tonlarına sahiptir. Yanı sıra, kırmızının veya ender olarak siyahın tonlarını da görmek mümkündür.

Değerlendirme

Yukarı Mezopotamya'nın ilk boyalı çanak-çömlekleri olan *Hassuna* ve *Samarra* hakkında uzmanlar arasında son yıllarda ciddi tartışmalar yapılmaktadır. Öte yandan, yukarıda da değinildiği gibi, bu tartışmaların dışında kalan (hatta maalesef, farkında bile olmayan) kesimler de bulunmaktadır. 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya konulan sonuçları tatminkâr bulan bu kesim, yeni tartışmalara kısmen ya da tamamen sırtını dönmektedir¹³². Oysa kazı ve araştırmalardan elde edilen yeni veriler konunun kapsamlı biçimde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu satırların yazarı tarafından *Hassuna* ve *Samarra* çanak-çömleğinin Anadolu'daki yayılımı konusunda 2005¹³³ yılında kaleme alınan Türkçe yayının üzerinden yaklaşık on yıl geçmiştir. Söz konusu o yayında Hakemi Use'de ortaya çıkartılan malzeme esas alınarak biraz da geleneksel yaklaşımlar çerçevesinde konuya yaklaşıldığını itiraf etmek gerekir. Aradan geçen zaman içinde, öncelikle 1990'larda gerçekleştirilen kazı ve yüzey araştırmalarının son zamanlarda birbiri ardına yayımlanması ve en önemlisi konu üzerine uluslararası bir dizi bilimsel toplantının gerçekleştirilmesiyle algıda ciddi değişiklikler meydana gelmiştir. Konu üzerine 2009 yılında Lediën'de gerçekleştirilmiş olan toplantıda bu değişimin ne denli büyük boyutlara ulaştığına dikkat çekilmiştir. Bu toplantının bildirileri bir kitap halinde yayımlanmış; kitabın giriş bölümünde editörleri tarafından kaleme alınan genel değerlendirmede algıdaki değişim, çok yönlü olarak ayrıntılarıyla açıklanmaya çalışılmıştır¹³⁴.

Son yıllarda sürdürülen en önemli tartışma konularından biri de arkeolojide *kültür* kavramı üzerine yapılmaktadır. Hiç kuşkusuz geçen yüzyılın (hatta 19. yüzyılın) arkeoloji dünyasında bu kavram yoğun bir biçimde tartışılmıştır. Bu yapılırken zaman zaman araştırmacıların yaşadığı zaman dilimindeki moda akımlarının etkisinde kalan *normatif* yaklaşımlarda

¹³² 1980'lerin sonlarında Iısu Projesi kapsamında Dicle ve kollarında gerçekleştirilen yüzey araştırmasının Cizre kısmına dair son raporu (Algaze v.d. 2012) bu duruma bir örnek oluşturmaktadır. Raporda, Iısu Projesi kapsamında son 10 yılda gerçekleştirilen ve uluslararası yayınlarda yerini alan kazıların sonuçlarına neredeyse hiç yer verilmemiş; bunun yerine hâlâ geçen yüzyıldaki algılar üzerinden tanımlamalara gidilmiştir. Asıl üzücü olan, bu raporun yazarlarından birisinin Iısu Projesi kapsamında kazı ve yüzey araştırmalarında bizzat görev almış olmasıdır. Bu kişinin yaklaşık 10 yıl süresince başkanlığını yürüttüğü kazının 5 kilometre yakınındaki çalışmalarını ziyaret dahi etmemesi ve sonuçlardan haberdar olmaması da düşündürücüdür.

¹³³ Tekin 2005.

¹³⁴ Bernbeck – Nieuwenhuys 2013.

bulunmaları pek çok yanılgıyı da beraberinde getirmiştir. Eski yaklaşımlarda (20. yüzyıl) daha çok boyama stilineki bazı farklılıktan hareketle *Hassuna* ve *Samarra* birbirinden tamamen bağımsız birer *kültür* olarak tanımlanmıştır. Oysa konu üzerine ilk çalışmalardan birini yürüten Perkins'in gayet net biçimde dile getirdiği gibi adı geçen çanak-çömlek türleri arasında çok da büyük bir fark yoktur¹³⁵. Esasta bu iki çanak-çömlek türü benzer özelliklere sahiptir; el yapımı, açık renkli kil, iyi fırınlanmış bir hamur, koyu renk çizgisel bezekler. Her iki türde de kapların hem iç, hem de dış yüzeylerinde boya bezeme görülmektedir. Yanı sıra, kimi örneklerde hem boya bezek, hem de çizi veya baskı bezek örnekleri de bir arada bulunabilmektedir. Kap formlarında da pek çok ortak nokta bulunmaktadır; çoğunlukla çeşitli derinlik ve genişlikte çanaklar, kâseler, boyunlu veya boyunsuz çömlekler ve tabaklardan oluşmaktadır. Genel olarak bakıldığında *Hassuna* ve *Samarra* çanak-çömleği arasında farklılıktan çok benzerlikler daha fazladır. Buna karşın başlangıcından itibaren bazı araştırmacılar benzerlikten çok, bunlar arasındaki farklılığı ön plana çıkarmaya çalışmışlar, bu da bazı temel yanılgılara neden olmuştur. Özellikle geçen yüzyıldaki kazı ve araştırmaları yürüten uzmanların *seçici* davranarak daha çok zengin boyalı örneklerle değer vermesi, diğerlerini göz ardı etmesi bu yanılgıyı daha da pekiştirmiştir. Kimi zaman diğerlerinde hiç görülmeyen bazı bezeklerden hareketle (*Samarra*'da "anafor" gibi) farklılık vurgulanmaya çalışılmıştır. Oysa her iki çanak-çömlek grubunda iç içe açılı, içi taralı üçgen veya tarama gibi geometrik motifler çoğunluğu oluşturmaktadır.

Diğer taraftan, tıpkı Orta Suriye'de Fırat yerleşimlerinden Baghouz'da olduğu gibi, kazı heyetlerinin son derece *seçici* yaklaşımları da yanılgıya neden olabilmektedir. Örneğin, Baghouz kazılarında toplam kaç çanak-çömlek parçasının bulunduğu, bunların ne kadarının boyalı, ne kadarının bezeksiz olduğu konusu hâlâ muğlaktır. Malzemeyi ilk inceleyen Braidwood ile yıllar sonra Baghouz malzemesini analiz eden Nieuwenhuyse bu konuya dikkat çekmiştir. Benzer durum yıllarca *Samarra* için *örnek-yerleşim* (type-site) olarak bakılan Tell es-Sawwan için de geçerlidir. Aslında bu durum sadece kazılarda değil yüzey araştırmalarında da gözlenmektedir. Yakın Doğu'nun farklı alanlarında yürütülen yüzey araştırmalarında bu seçicilik sıkça karşımıza çıkmaktadır. Araştırmayı yürütenler çoğunlukla iyi bilinen ya da bilindiği sanılan (hatta daha net fikirler verebilecek) malzemeyi ön plana çıkartmakta; tanınmayan veya fazla bilgi sahibi

¹³⁵ Perkins 1949, 14.

olunmayan malzemeye yayınlarda ya hiç yer verilmemekte ya da sadece birkaç fotoğraf ve çizim ile duyurulmaktadır. Bunun doğal sonucu olarak, hareket noktası yayınlar olan bazı analiz çalışmalarında hatalara düşülmekte ya da eski bilgileri pekiştirecek sonuçlara ulaşılmaya çalışılmaktadır¹³⁶. Bununla birlikte son yıllarda yürütülen bazı yüzey araştırmalarında, olması gerektiği gibi, heyet üyeleri içinde bu konu hakkında uzmanlara yer verilmiş olması, bu çanak-çömleklerin yayılımı ve yorumlanmasını kolaylaştırmaktadır¹³⁷. Bu yeni ve sağlam veriler sayesinde konu hakkında daha sağlıklı yorumlara ulaşılabilmektedir.

Hassuna ve *Samarra* çanak-çömlekleri eğer herkesin iyi bildiği düşünülen boya bezekler içermiyorsa, kimi zaman çıplak gözle aralarında sağlıklı bir ayırım da yapılamamaktadır. Özellikle her ikisinde de çoğunluğu oluşturan yatay bantlar arasında içi taralı üçgen motifleri eğer turuncu renk hamurlu bir çanak üzerinde parçalar halinde bulunmuşsa bu ayırım daha da zorlaşmaktadır. Araştırmacılar çoğu zaman hamur ve boya bezeme açısından benzer nitelikteki parçalar arasında *Hassuna* ve *Samarra* ayırımını yapmakta büyük güçlük çekmektedir. Gerçekte bu ayırımı yapmak her zaman kolay olamamaktadır. Çünkü söz konusu boyalı çanak-çömlekler çoğu zaman aynı yapı katı içinde, hatta aynı kontekst içinde bir arada ele geçebilmektedir. Perkins, yıllar önce bu duruma işaret etmiştir¹³⁸. Son yıllarda her iki çanak-çömlek türünün aynı kontekste ele geçmesinden dolayı bazı kazı heyetleri bunları tek isim altında, *Hassuna/Samarra* şeklinde bir ifadeyi tercih etmektedir¹³⁹.

Tell Hassuna kazılarıyla birlikte Yakın Doğu arkeolojine kazandırılan *Proto-Hassuna*, *Arkaik Hassuna* ve *Standart Hassuna* tanımları da günümüzde yoğun biçimde tartışılmaktadır. 1970 ve 1980'lerde Kuzey Irak'ta gerçekleştirilen yüzey araştırmalarının sonuçlarıyla birlikte konuya kapsamlı biçimde yaklaşan Stuart Campbell, 1992 yılında Edinburgh Üniversitesi'nde kabul edilen Doktora tezinde bunların yerine farklı önermelerde bulunmuştur¹⁴⁰. Aynı şekilde, Tell Sabi Abyad kazıları esas alınarak Yukarı Mezopotamya'da gerçekleştirilen çalışmalardan hareketle

¹³⁶ Gaziantep'in güneyinde Suriye topraklarındaki Queiq çayı civarında yürütülen yüzey araştırması tamamen geleneksel bilgi düzeyinde değerlendirilmiş ve maalesef bazı yanılsamalar ortaya çıkmıştır: Mellaart 1981.

¹³⁷ Yukarı Habur yüzey araştırması buna güzel örnek oluşturur: Lyonnet 2000.

¹³⁸ Perkins 1949, 14.

¹³⁹ Suleiman – Nieuwenhuyse 2002; Tekin 2008.

¹⁴⁰ Campbell 1992.

Olivier Nieuwenhuyse tarafından 2007 yılında Leiden Üniversitesi'nde kabul edilen Doktora çalışmasıyla konuya yepyeni boyutlar kazandırılmıştır¹⁴¹. Öte yandan, Güneydoğu Anadolu'da Fırat üzerindeki Akarçay Tepe¹⁴² ve Mezraa Teleilat¹⁴³ ile Dicle'nin kolları üzerindeki Salat Camii Yanı¹⁴⁴ ve Sumaki Höyük¹⁴⁵ kazılarında tespit edilen çanak-çömlekler *Proto-Hassuna* türü örneklerden daha erken bir zaman dilimine ait gibi görünmektedir. Benzeri durum Mardin'in güneyinde Suriye sınırları içinde yer alan ve 2001 yılında Japon-Fransız-Suriye ortak projesi olarak kazılmaya başlanılan Şeker al-Aheimar'da da gözlenmektedir. Yoğun biçimde ele geçirilen bu malzemeyi kazı heyeti *Proto-Hassuna*'nın önceli olarak nitelemiş ve *Pre-Proto-Hassuna* çanak-çömleği adını vermiştir¹⁴⁶.

Böyle bir tanımlama elbette pek çok araştırmacıyı rahatsız etmiş ve yeni arayışları hızlandırmıştır. 20. yüzyılın ilk yarısında, daha çok bir yerleşimden hareketle oluşturulmaya çalışılan tanımlamalar günümüzde verilerin çoğalmas ve daha geniş alanlarda görülmesi ile ciddi bir kafa karışıklığına neden olmaktadır. Bununla birlikte, bugün için bilginin sınırları dikkate alındığında, yeni tanımlamalar önermenin ileride içinden çıkılmaz hale getireceği de bir ihtimaldir. Öncelikle, *Hassuna* ve *Samarra*'nın bir *kültür* olup olmadığı üzerinde bir fikir birliğine varmak gerekliliği aşikârdır. Geçen yüzyılın arkeologları arasında yaygın olan *kültür paketi* tanımlamaları bugünkü bilgiler ışığında ne kadar gerçekçidir? Gerçekten de bir *Hassuna Kültür Paketi* veya *Samarra Kültür Paketi*'nden söz etmek mümkün müdür? Eğer söz etmek mümkün değilse bunca yıl kullanılan bu tanımların yerine neler önerilebilir? Belki de yeni bir şey önermeyerek daha öncekilerin düşmüş olduğu hatalardan uzak durmak en iyi yoldur. Bugünkü verilerin ışığında sonuncu seçenek daha mantıklı görülmektedir.

Samarra türü çanak-çömlek Yukarı Mezopotamya'nın Geç Neolitik çanak-çömlek geleneği içinde en muğlak tanımlamadır. Toros dağlarının güney eteklerinden, Basra Körfezi'ne kadar uzanan geniş bir alanda görülmesine karşın ciddi bir bölgesel varyasyon gözlenmektedir. Kimi araştırmacılar bu durumu aşabilmek için *Samarra-benzeri* (Samarra-

¹⁴¹ Nieuwenhuyse 2008.

¹⁴² Özbaşaran – Duru 2011.

¹⁴³ Özdoğan 2009; 2011.

¹⁴⁴ Miyake 2011.

¹⁴⁵ Erim-Özdoğan 2011.

¹⁴⁶ Nishaiki – Le Mièrre 2005, 59.

like), *Samarra-ilişkili* (Samarra-related) veya *Samarra-etkili* (Samarra-influence) şeklinde tanımlamalara gitmektedir. Bütün bunların altında yatan ana düşünce; *Samarra* türü çana-çömleğin çekirdek bölgesinin Orta Mezopotamya olduğuna inanılmasıdır. Bu düşüncenin temeli çanak-çömleklerin ele geçtiği *Samarra*, Tell es-Sawwan, Baghouz, Choga Mami ve Songor gibi kazısı yapılan yerlerin *örnek-yerleşimler* (type-sites) olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bundan hareketle, Orta Mezopotamya'da bulunan boyalı çanak-çömleklerin gerçek *Samarra*'yı (classic Samarra) yansıttığı sonucuna ulaşılmaktadır. Diğer bölgelerde bulunanlar ise çekirdek bölgelerdeki örneklerle karşılaştırılmakta ve buna göre aralarındaki bağlantıya isim verilmeye çalışılmaktadır. Örneğin Habur'da ele geçen örnekler *Samarra-etkili* (Samarra-influence), Balikh ve doğusundakiler *Samarra-ilişkili* (Samarra-related) ve Aşağı Mezopotamya'dakiler (örneğin Tell Oueili) *Samarra-benzeri* (Samarra-like) şeklinde tanımlanmaktadır¹⁴⁷. Oysa son yıllardaki araştırmalardan elde edilen bulgular bu görüşü pek doğrulamamaktadır. Gerçekte durum bu kadar basite indirgenmeyecek kadar karmaşıktır. *Samarra* türü çanak-çömleğin Yukarı Mezopotamya'da daha yaygın olduğu, gerek kazılardan elde edilen veriler, gerekse yüzey araştırmalarında rahatlıkla görülmektedir¹⁴⁸. Diğer taraftan, *Samarra* için *örnek-yerleşim* (type-site) olarak nitelenen Tell es-Sawwan kazılarına dair derin şüpheler içeren eleştiriler her geçen gün artmakta, bu konumu ciddi biçimde sorgulanmaktadır¹⁴⁹.

Samarra hakkında ilk eleştirel çalışmaları gerçekleştiren Braidwood ve Perkins¹⁵⁰ ile Kerkük yakınlarındaki Tell Matarrah'ın *Samarra* malzemesini inceleyen Charles Leslie¹⁵¹ bu çanak-çömlek türünün sadece bir boyama stili olduğunu, bunun *bir kültür* olarak tanımlanmasının mümkün olmadığını geçen yüzyılın ortalarında dile getirmişlerdir. Diğer bir konu ise *Samarra* ile diğer Geç Neolitik çanak-çömlekleri arasındaki ilişkinin boyutudur. Eski algıya göre zamansal bir sıralama içinde *Hassuna*, *Samarra* ve *Halaf* arasında kesin ve keskin bir çizginin olduğu ve bunların arasında

¹⁴⁷ Oates 2013, 414.

¹⁴⁸ Ninive malzemesini inceleyen Renate Gut bu duruma dikkat çekmektedir (Gut 1995). Habur'da gerçekleştirilen yüzey araştırması da bunu doğrular niteliktedir (Lyonette 2000). Suriye'nin Yukarı Fırat bölgesindeki İspanyol kazısı Tell Halula'da da bu tür parçaların ele geçtiği bildirilmektedir (Cruells 2013, 73).

¹⁴⁹ Breniquet 1992.

¹⁵⁰ Braidwood – Perkins 1944.

¹⁵¹ Leslie 1952.

bir ilişkinin olmadığı şeklindedir. Oysa eldeki bulgular günümüzde farklı düşüncelerin dile getirilmesine neden olmaktadır. Kuzeyde, özellikle Balikh ve Habur'da, *Samarra* ile *Halaf* arasında organik bir bağın olduğu görülmektedir¹⁵². Yukarı Dicle Vadisi'nde *Hassuna* ile *Samarra* arasında da sıkı bağlantı vardır¹⁵³. Öte yandan Orta ve Aşağı Mezopotamya'da, *Samarra* ile *Ubaid* arasında organik bir bağın olduğu ve her iki çanak-çömlek türünü kullanan toplulukların birbiriyle ilinti olduğu güçlü biçimde dile getirilmektedir¹⁵⁴.

Günümüzde her ne kadar araştırma sayısı geçen yüzyıla göre artmış gibi görünse de Yukarı Mezopotamya'nın Geç Neolitik çanak-çömleği için yeni isimlendirme önermek için henüz yeterince verinin olmadığı anlaşılmaktadır. Bu aşamada eski algılardan kurtulmak istenirken yeni sorunlara yol açmamaya dikkat etmek gerekir. Öte yandan, gelecekte Geç Neolitik katmanlar içeren yerleşimlerde araştırmalara ağırlık verilmesi zorunluluğu daha da çok ortaya çıkmaktadır. Özellikle, Toros Dağlarının eteklerinden başlayarak Zagroslara uzanan coğrafyada kazı ve araştırmaların sayının artmasını beklemek doğru olacaktır. Gelecekte bu alanda gerçekleştirilecek çalışmalar aynı zamanda Tell Shimshara¹⁵⁵ ve Hajji Firuz¹⁵⁶ gibi yerleşimleri yalnızlıktan kurtaracak; bu çanak-çömleğin doğu yayılımını daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Yanı sıra, geçmişin yanıltıcı tanımlamalarından da kurtulma gerekliliği göz önünde tutulduğunda, şimdilik *Hassuna*, *Samarra* ve *Halaf* şeklinde kültür tarihçiliğini çağrıştıran bir isimlendirme yapmak yerine, genel bir ifadeyle, *Geç Neolitik* ana başlığı altında alt gruplara ayırmak daha iyi olacak gibi durmaktadır.

Leiden toplantısının bildiri kitabının editörlüğünü üstlenen Reinhard Bernbeck ve Olivier Nieuwenhuyse, kitabın giriş kısmında, geçen yüzyılda kullanılan tanımların sakıncalarını ayrıntılı bir biçimde tartıştıktan sonra, eldeki verilerin ışığı altında daha sade ve normatif olmayan yeni bir terminoloji ve kronoloji önermişlerdir (fig. 15)¹⁵⁷.

¹⁵² Nieuwenhuyse 2008, 175.

¹⁵³ Tekin 2008b, 175.

¹⁵⁴ Fujii 1981, 180; Huot 1992, 194; Oates 2013, 414.

¹⁵⁵ Mortensen 1970.

¹⁵⁶ Voigt 1983.

¹⁵⁷ Bernbeck – Nieuwenhuyse 2013, 27, Tab.1.1.

Bugünkü bilgilerimizin ışığı altında kilden yapılmış ilk kaplar Yakın-Doğu'da Geç Neolitik başlarında (ca. MÖ 7000) ortaya çıkmaktadır. İlk boyalı örnekler de bu aşamada görülmektedir. Merkezi sistemin başlangıcı olarak kabul edilen ve köken olarak Aşağı Mezopotamya olduğu düşünülen *Ubaid*'in başlarına (ca. MÖ 5100) kadar geçen zaman dilimi *Geç Neolitik* olarak kabul edilmektedir. Bu süreç kendi içinde 6 alt evreye ayrılarak incelenirken hareket noktası eski yaklaşımlardan farklı olarak sadece çanak-çömlek özelliğine göre yapılmamaktadır. Bu öneriden hareketle bugünkü bilgilerimizin ışığı altında Yukarı Mezopotamya'nın Çanak-Çömlek Öncesi Neolitiğinin ilk aşamasından Geç Uruk sonuna kadar, yani Mezopotamya'nın Taş Çağlarının tümünü içeren kronolojik bir sıralama için bazı önerilerde bulunmak mümkündür (fig.16). Yukarı Mezopotamya'nın dağlık bölümünü oluşturan Fırat ve Dicle havzalarında yürütülen kazı çalışmalarının yanı sıra Suriye ve Irak yerleşimlerinin yeni Radyokarbon tarihleri buna imkân vermektedir. Elbette bunun bir öneri olduğunu unutmamak gerekir ve Leiden toplantısı etkisiyle tarafımızdan ortaya atılmıştır. Henüz çok yeni bir görüş olduğundan bu öneri ileride bazı düzeltmelere ve eklemelere açıktır. Bunun yanında, gelecekte arazide yapılacak araştırma ve sonuçlarına yönelik bilimsel toplantılarla Yukarı Mezopotamya'nın ilk boyalı çanak-çömlekleri olduğu kabul edilen ve yaygın olarak bilinen isimleriyle *Hassuna* ve *Samarra*'nın yeri daha sağlıklı bir yere oturtulacaktır.

Bu çalışmada, geçen yüzyılda arkeolojiye hâkim olan prensipler eleştirel bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bu yapılırken o dönemin kabul görmüş teorileri ve yöntemleri irdelenmeye çalışılmış, günümüze kadar devam eden yansımaları vurgulanmıştır. Elbette şu hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir; geçmişte yürütülen çalışmalar ve bunlardan hareketle ileri sürülen kuramlar kendi zamanı için “doğru” kabul edilen yöntemlere dayanmaktadır. Eğer zamanın öncü uzmanları tarafından o fikirler cesaretle öne sürülmeseydi günümüz araştırmacıları için tartışma konuları henüz başlangıç aşamasında olacaktı. Günümüz araştırmacıları olarak o tartışmaları başlatan ve katkıda bulunanları minnetle anmak ve geçmişte yapılan hataları tekrarlamadan yeni düşünceleri cesurca dile getirip gelecekte yürütülecek tartışmalara katkıda bulunmak gerekir.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Abu es-Soof 1968 Abu es-Soof, B., "Tell es-Sawwan, Excavations of the Forth Season (Spring 1967)", *Sumer* XXIV, 3-15.
- Abu es-Soof 1971 Abu es-Soof, B., "Tell es-Sawwan Fifth Season Excavations (Winter 1967-1968)", *Sumer* XXVII/1-2, 3-7.
- Akkermans 1996 Akkermans, Peter M. M. G., (ed) *Tell Sabi Abyad. The Late Neolithic Settlement*, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, Istanbul.
- Algaze v.d. 2012 Algaze, G. – E. Hammer – B. Parker, "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project. Final Report of the Cizre Dam and Cizre-Silopi Plain Surveys Areas", *Anatolica* XXXVIII, 1-19.
- Al-Wailly – Abu es-Soof 1964
Al-Wailly, Faisal – B. Abu es-Soof, "The Excavations at Tell es-Sawwan, First Preliminary Report (1964)", *Sumer* XXI, 17-32.
- Bader 1993 Bader, O. Nikolai, "The Early Agricultural Settlement of Tell Sotto", *Early Stage in the Evolution of Mesopotamian Civilization, Soviet excavations in Northern Iraq* (ed. N. Yoffee – J. J. Clark), Tucson and London, 41-54.
- Ballosi-Restelli 2001 Ballosi-Restelli, F., *Formation Processes of the First Developed Neolithic Societies in the Zagros and Northern Mesopotamian Plain*, Università di Roma "La Sapienza", Roma.
- Banning 2007 Banning, E., "Introduction", *Paléorient* 33/1, 1-14.
- Beile-Bohn v.d. 1998 Beile-Bohn, M. – C. Gerber – M. Morsch – K. Schmidt, "Neolithische Forschungen in Obermesopotamien Gürcütepe und Göbeklitepe," *IstMitt* 48, 5-78.
- Bernbeck – Nieuwenhuys 2013
Bernbeck, R. – O. Nieuwenhuys, "Established Paradigms, Current Disputes and Emerging Themes: The State of Research on the Late Neolithic in Upper Mesopotamia", *Interpreting the Late Neolithic of Mesopotamia* (ed. O. Nieuwenhuys – R. Bernbeck – P. M. M. G. Akkermans – J. Rogasch), Turnhout, 17-37.
- Bernbeck v.d. 1999 Bernbeck, R. – S. Pollock – C. Coursey, "The Halaf Settlement at Kazane Höyük, preliminary report on the 1996 and 1997 seasons", *Anatolica* XXV, 109-147.
- Blackham 1999 Blackham, M., "Investigations as to the Relationship of Samarra and Ubaid Ceramic Assemblages", *Iraq* LVIII, 1-15.
- Braidwood 1944 Braidwood, R. J., "The Pottery of the Baghouz Occurrence on the Euphrates", *Journal of Near Eastern Studies* III, 51-53.
- Braidwood – Perkins 1944
Braidwood, R. J. – A. L. Perkins, "Conclusions", *Journal of Near Eastern Studies* III, 65-68.

- Braidwood 1950 Braidwood, R. J., "Jarmo: a village of early farmers in Iraq", *Antiquity* 24, 189-195.
- Braidwood – Braidwood 1960 Braidwood, R. J. – L. S. Braidwood, *Excavations in the Plain of Antioch I: The Earlier Assemblages, Phases A-J*, University of Chicago, Chicago.
- Breniquet 1991 Breniquet, C., "Tell es-Sawwan: Réalités et Problèmes", *Iraq* LIII, 75-90.
- Campbell 1992 Campbell, S., *Culture, Chronology Change in the Later Neolithic of North Mesopotamia* (Edinburgh Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi), Edinburgh.
- Campbell v.d. 1999 Campbell, S. – E. Carter – E. Healey, Seona Anderson, Amanda Kennedy ve Sarah Witcher, "Emerging Complexity on the Kahramanmara Plain, Turkey: The Domuztepe Project, 1995-1997", *AJA* 03/3, 395-418.
- Campbell-Thompson – Mallowan 1933 Campbell-Thompson, R. – M. E. L. Mallowan, "The British Museum Excavations at Niniveh, 1931-32", *University of Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology* XX, 71-177.
- Carter – Philip 2010 Carter, R. – G. Philip, (eds.) *Beyond the Ubaid, Transformation and Integration in the Late Prehistoric Societies of the Middle East*, The University of Chicago, Chicago.
- Childe 1952 Childe, V. G., *New Light on the Most Ancient East*, London.
- Cruells 2013 Cruells, W., "La cerámica Halaf en Tell Halula (VII y VI milenios cal BC) Orígenes y desarrollo", M. M. Montaña, (ed.), *Tell Halula: un poblado de los primeros agricultores en el valle del Éufrates*, Siria Tomo II, Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, Madrid, 59-211.
- Cruells – Nieuwenhuys 2004 Cruells, W. – O. Nieuwenhuys, "The Proto-Halaf Period in Syria. New Sites, New Data", *Paléorient* 30/1, 47-68.
- Dabbagh 1965 Dabbagh, T., "Hassuna Pottery", *Sumer* XXI, 93-111.
- Dabbagh 1966 Dabbagh, T., "Halaf Pottery", *Sumer* XXII, 23-43.
- Du Mesnil du Buisson 1948 Du Mesnil du Buisson, *Le Comte, Baghouz: L' Ancienne Corsôtê. Le Tell Archaique et la Nécropole de l' Âge du Bronze*, Leiden.
- Du Plat Taylor v.d. 1950 Du Plat Taylor, J. – V. Seton-Williams – J. Waechter, "The Excavations at Sakce Gözü", *Iraq* XII/2, 53-138.
- Duru 2008 Duru, R., *Burdur-Antalya Bölgesi'nin Altın Yılı, MÖ 8000'den MÖ 2000'e*, Antalya.
- Erim-Özdoğan 2011 Erim-Özdoğan, A., "Sumaki Höyük: A New Neolithic Settlement in the Upper Tigris Basin", *The Neolithic in Turkey* (ed. M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm), İstanbul, 19-60.

- Erim-Özdoğan – Yalman 2004
Erim-Özdoğan, A. – N. Yalman, “Katkılı Kil Kaplar ve Çanak-Çömlek: Çayönü Çanak-Çömleksiz ve Çanak-Çömlekli Neolitik Buluntuları Üzerinden Bir Yorum”, TÜBA-AR 7, 67-92.
- Esin 1974
Esin, U., “Tepecik Kazısı, 1971”, Keban Projesi 1971 Çalışmaları, 109-121, Ankara.
- Esin 1982
Esin, U., “Tepecik Kazısı, 1974”, Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları, 71-93, Ankara.
- Esin – Harmankaya 1991
Esin, U. – S. Harmankaya, “İkizhöyük (Kuluşağı, Malatya) Kurtarma Kazısı”, KST XII/I, 325-344.
- Forest 1983
Forest, J.-D., “Aux origines de l’architecture obeidienne: les plans de type Samarra”, *Akkadica* 34, 1-47.
- Fujii 1981
Fujii, H., “Preliminary Report of Excavations at Gubba and Songor”, *Al-Rafidan* II, 3-242.
- Garstang 1908
Garstang, J., “Excavations at Sakje-Geuzi, in North Syria: Preliminary Report for 1908”, *University of Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology* I, 97-140.
- Garstang 1953
Garstang, J., *Prehistoric Mersin, Yümük Tepe in Southern Turkey*, Oxford.
- Gérard 2002
Gérard, F., “Transformations and Societies in the Neolithic of Central Anatolia”, F. Gérard – L. Thissen (eds.), *The Neolithic of Central Anatolia, Central Anatolian Neolithic e-Workshop*, 105-117, İstanbul.
- Gut 1995
Gut, R. V., *Das Prähistorische Ninive, zur relativen Chronologie der frühen Perioden Nordmesopotamiens*, Mainz.
- Herzfeld 1930
Herzfeld, E., *Die Ausgrabungen von Samarra, die vorgeschichtlichen Töpfereien von Samarra, Forschungen zur Islamischen Kunst* V, Berlin.
- Hole 1977
Hole, F., *Studies in the Archaeological History of the Deh Luran Plain*, Ann Arbor.
- Hrouda 1991
Hrouda, B., *L’Orient Ancien, Histoire et Civilisations*, Paris.
- Huot 1976
Huot, J.-L., “Larsa Rapport Préliminaire sur la Septième Campagne a Larsa et la Première Campagne a Tell el Oueili (1976)”, *Syria* LV, 183-232.
- Huot 1987
Huot, J.-L., (ed.), *Préhistoire de la Mésopotamie, La Mésopotamie préhistorique et l’exploration récente du djebel Hamrin*, 17-19 Décembre 1984, Paris, Édition du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris.
- Huot 1992
Huot, J.-L., “The First Farmers at Oueili”, *Biblical Archaeologist* 55/4, 188-195.
- Ippoltoni 1970-1971
Ippoltoni, F., “The Pottery of Tell es-Sawwan – First Season”, *Mesopotamia* V-VI, 105-179.

- Kamada – Ohtsu 1995 Kamada, H. – T. Ohtsu, “Forth Report on the Excavations at Songor A-Samarra Period-”, *Al-Rafidan XVI*, 275-367.
- Karul v.d. 2002 Karul, N. – A. Ayhan – M. Özdoğan, “2000 Yılı Mezraa-Teleilat Kazısı”, *İlisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları* (ed. N. Tuna – J. Velibeyoğlu), 101-142, Ankara.
- Kirkbride 1972 Kirkbride, D., “Umm Dabaghiyah 1971: A preliminary Report: An Early Ceramic Farming Settlement in Marginal North Central Jazira”, *Iraq XXXIV*, 3-15.
- Kirkbride 1982 Kirkbride, D., “Umm Dabaghiyah”, J. Curtis, (ed.), *Fifty Years of Mesopotamian Discovery: The Work of the British School of Archaeology in Iraq 1932-1982*, British School of Archaeology in Iraq, 11-21, London.
- Kossina 1911 Kossina, G., *Die Herkunft Germanen zur Methode der Siedlungsarchaeologie*, Würzburg.
- Le Mière – Niuwenhuys 1996
Le Mière, M. – O. Nieuwenhuys, “The Prehistoric Pottery”, *Tell Sabi Abyad. The Late Neolithic Settlement* (ed. P. M. M. G. Akkermans), Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 119-284, Istanbul.
- Leslie 1952 Leslie, C., “Style Tradition and Change: an Analyses of the Earliest Painted Pottery from North Iraq”, *Journal of Near Eastern Studies XI*, 57-65.
- Lloyd – Safar 1945 Lloyd, S. – F. Safar, “Tell Hassuna Excavations by the Iraq Government Directorate General of Antiquities in 1943-1944”, *Journal of Near Eastern Studies IV*, 255-289.
- Lyonnet 2000 Lyonnet, B., (ed.), *Prospection Archéologique Haut-Khabur Occidentale*, Bibliothèque Archéologique et Historique, Beyrouth.
- Mateiciucová 2010 Mateiciucová, I., “Tell Arbid Abyad-a New Late Neolithic Site in the Upper Khabur Basin, NE Syria: The First Preliminary Report”, *Proceedings of the 6th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East, May, 5th-10th 2008* (ed. P. Matthiae – F. Pinnock – L. Nigro – N. Marchetti), “Sapienza”-Università di Roma, Wiesbaden, 411-422.
- Mateiciucová v.d. (baskıda)
Mateiciucová, I. – O. Niuwenhuys – W. Cruells, (eds.) *Painting Pots, Painting People. Investigating Decorated Ceramics from the Late Neolithic Near East*, Oxford.
- Mellaart 1970 Mellaart, J., “The Earliest Settlement in Western Asia from the Ninth to the End of the Fifth Millennium B.C.”, *The Cambridge Ancient History vol.1, part 1, third edition*, 248-323, Cambridge.
- Mellaart 1975 Mellaart, J., *The Neolithic of the Near East*, London.

- Mellaart 1981 Mellaart, J., "The Prehistoric Pottery from the Neolithic to the Beginning of E. B. IV (c. 7000-2500 BC)", *The River Queiq, Northern Syria, and its catchment, studies arising from the Tell Rifa'at Survey 1977-79* (ed. J. Matthers), BAR series 98 (i), Oxford, 131-301.
- Miyake 2011 Miyake, Y., "Salat Camii Yanı. A Pottery Neolithic Site in the Tigris Valley", *The Neolithic in Turkey* (ed. M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm), 129-149, İstanbul.
- Mortensen 1970 Mortensen, P. (ed) *Tell Shimshara: The Hassuna Period*, Munksgaard, Copenhagen.
- Niuwenhuyse 2008 Nieuwenhuyse, O., *Plain and Painted Pottery, the Rise of Late Neolithic Ceramic Styles on the Syrian and Northern Mesopotamian Plains*, Turnhout.
- Nieuwenhuyse v.d. 2001 Nieuwenhuyse, O. – L. Jacobs – B. van As – T. Broekmans – M. Adriaens, "Making Samarra Fine Ware-Technological Observations on Ceramics from Tell Baghouz (Syria)", *Paléorient* 27/1, 147-165.
- Nieuwenhuyse v.d. 2008 Nieuwenhuyse, O. – P. M. M. G. Akkermans – W. Cruells – M. Molist, (eds.) *A Workshop on the Origins of the Halaf and Rise of Styles*, in *Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, Universitat Autònoma de Madrid, 38-April 2006, Madrid.
- Niuwenhuyse – Wilkinson 2008 Nieuwenhuyse, O. – T. Wilkinson, "Late Neolithic Settlement in the Area of Tell Beydar (NE Syria)", Marc Lebeau ve Antoine Suleiman, (eds.) *Beydar Studies* 1, Turnhout, 269-303.
- Nishiaki – Le Mière 2005 Nishiaki, Y. – M. Le Mière, "The Oldest Pottery Neolithic of Upper Mesopotamia: New Evidence from Tell Seker al-Aheimar, The Khabur, Northeast Syria", *Paléorient* 31/2, 55-68.
- Oates 1969 Oates, J., "Choga Mami 1967-68: A Preliminary Report", *Iraq* XXXI, 115-152.
- Oates 1982 Oates, J., "Choga Mami", J. Curtis, (ed.), *Fifty Years of Mesopotamian Discovery: The Work of the British School of Archaeology in Iraq 1932-1982*, British School of Archaeology in Iraq, London, 22-28.
- Oates 2013 Oates, J., "Samarran Issues", O. Nieuwenhuyse – R. Bernbeck – P. M. M. G. Akkermans – J. Rogasch, (eds.) *Interpreting the Late Neolithic of Mesopotamia*, Turnhout, 407-416.
- Özbaşaran – Duru 2011 Özbaşaran, M. – G. Duru, "A PPNB and PN Settlement in Middle Euphrates-Urfa", *The Neolithic in Turkey* (ed. M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm), 165-202, İstanbul.
- Özdoğan 2007 Özdoğan, M., "Bazı Genellemeler-Öngörüler", M. Özdoğan – N. Başgelen (eds.), *Türkiye'de Neolitik Dönem, Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya yayılımı, yeni kazılar, yeni bulgular*, 441-458, İstanbul.

- Özdoğan 2009 Özdoğan, M., "Earliest Use of Pottery in Anatolia", D. Gheorghiu, (ed.), *Early Farmers, Late Foragers, and Ceramic Traditions: On the Beginning of Pottery in the Near East and Europe*, Cambridge, 22-43.
- Özdoğan 2011 Özdoğan, Mehmet, "Mezraa-Teleilat", *The Neolithic in Turkey* (ed. M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm), 203-265, İstanbul.
- Özdoğan – Özdoğan 1993 Özdoğan, M. – A. Özdoğan, "Pre-Halafian Pottery of Southeastern Anatolia", *Between the Rivers and the Mountains: Archaeologica Anatolica et Mesopotamica Alba Palmieri Dedicata* (ed. M. Frangipane – H. Hauptmann – M. Liverani – P. Matthiae – M. Mellink), Università di Roma La Sapienza, Rome, 87-103.
- Özdoğan v.d. 2011 M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm, (ed.), *The Neolithic in Turkey*, İstanbul. Parker –
- Creekmore 2002 Parker, B. – A. Creekmore, "The Upper Tigris Archaeological Research Project: a final report from the 1999 field season", *Anatolian Studies* 52, 19-74.
- Perkins 1949 Perkins, Ann Louis, *The Comparative Archaeology of Early Mesopotamia*, Chicago.
- Roodenberg v.d. 1984 Roodenberg, J. J. – T. J. Wilkinson – S. Bayrı-Baykan, "Surveys and soundings at Kumartepe: An Interim Report", *Anatolica* XI, 1-16.
- Rothman 2001 Rothman, S. M., (ed.), *Uruk Mesopotamia and Its Neighbors*, Houston.
- Schachner 2006 Schachner, A., "Birkleyn Mağaraları (Dicle Tüneli) Yüzey Araştırması, 2004." *AST* 23/1, 367-384.
- Stein 1992 Stein, G., "Archaeological Survey at Sürük Mevkii: A Ceramic Neolithic in the Euphrates River Valley, Southeastern Turkey", *Anatolica* XVIII, 19-92.
- Suleiman – Nieuwenhuyse 2002 Suleiman, A. – O. Nieuwenhuyse, *Tell Boueid II, a Late Neolithic Village on the Middle Khabur (Syria)*, Turnhout.
- Tekin 2005 Tekin, H., "Yeni Buluntuların Işığında Anadolu'da Hassuna ve Samarra Seramiğinin Yayılımı Üzerine Bir Gözlem", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 22/1, 183-202.
- Tekin 2007 Tekin, H., "New Discoveries Concerning the Relationship Between the Upper Tigris Region and Syro-Cilicia in the Late Neolithic", *Anatolian Studies* 57, 161-169.
- Tekin 2008a Tekin, H., "The Late Neolithic Pottery Tradition of Southeastern Anatolia and Its Vicinity", *The Origins of the Halaf and the Rise of Styles (workshop) vol. III, Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East* (ed.

- O. Nieuwenhuys – P. M. M. G. Akkermans – W. Cruells – M. Molist), Universidad Autónoma de Madrid, Madrid, 257-270.
- Tekin 2008b Tekin, H., “Hakemi Use: A New Established Site Dating Hassuna/Samarra Period in South-Eastern Anatolia”, Proceedings of 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East, April 3-8, 2006 (ed. J. M. Cordoba – M. Molist – C. M. Pérez – I. Rubio ve S. Martínez), Universidad Autónoma de Madrid, Madrid, 271-282.
- Tekin 2013 Tekin, H., “The Contribution of Hakemi Use to the Prehistory of Upper Mesopotamia”, Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia (ed. O. Nieuwenhuys – R. Bernbeck – P. M. M. G. Akkermans – J. Rogasch), Turnhout, 493-502.
- Tekin (baskıda) Tekin, H., “Late Neolithic Pottery Traditions on the Upper Tigris Valley”, Painting Pots, Painting People. Investigating decorated ceramics from the Late Neolithic Near East (ed. I. Mateiciucovă – O. Niuwenhuys – W. Cruells), Oxford.
- Tekinalp – Ekim 2006 Tekinalp, M. – Y. Ekim, Sazpegler: a Medieval Settlement in North-Eastern Anatolia, Ankara.
- Voigt 1983 Voigt, M. M., Hajji Firuz Tepe, Iran: The Neolithic Settlement, The University Museum, Pennsylvania.
- Voigt 1985 Voigt, M. M., “Village on the Euphrates. Excavations at Neolithic Gritille in Turkey”, Expedition 21/1, 10-24.
- Wahida 1967 Wahida, G., “The Excavations of the third Season at Tell es-Sawwan, 1966”, Sumer XXIII, 1-2, 167-176.
- Wattenmaker – Mısır 1994 Wattenmaker, P. – A. Mısır, “Kazane Höyük-1992”, KST XV/1, 177-192.
- Wolley 1934 Woolley, C. L., “The Prehistoric Pottery of Charchemish”, Iraq I, 146-162.
- Yardımcı 2004 Yardımcı, N., Harran Ovası Yüzev Araştırması, İstanbul.
- Yener 1993 Yener, E., “Levzin Höyük Kurtarma Kazısı 1991”, III. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, 351-364.
- Yener 1994 Yener, E., “Levzin Höyük Kurtarma Kazısı 1992”, IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, 285-296.
- Yoffee – Clark 1993 Yoffee, N. – J. Clark, Early Stage in the Evolution of Mesopotamian Civilization, Soviet Excavations in Northern Iraq, Tucson and London.
- Youkana 1997 Youkana, G. D., Tell es-Sawwan: The Architecture of the Sixth Millennium BC., Nabu, London.

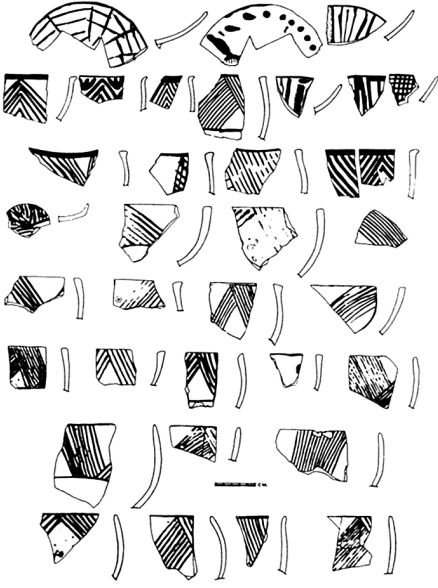

Fig. 5 Tell Hassuna'dan *Arkaik Hassuna* parçaları (Lloyd and Safar, 1945, fig. 8).

Fig. 6 Tell Hassuna'dan *Standart Hassuna* parçaları (Lloyd and Safar, 1945, fig. 11).

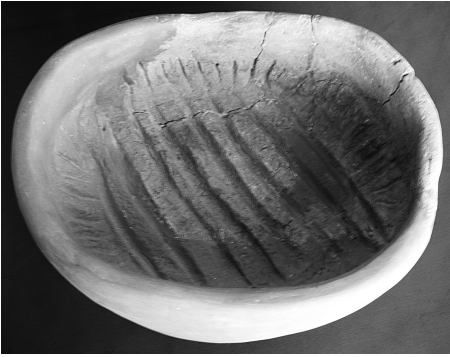

Fig. 7 Hakemi Use'den "Husking Tray" (Kazı Arşivi).

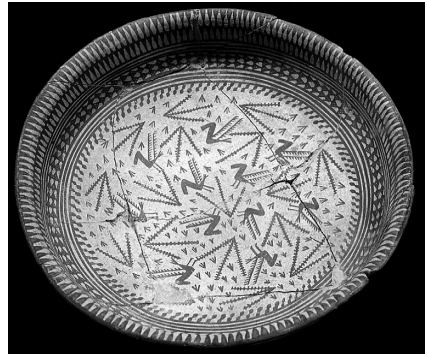

Fig. 8 Bağdat Müzesi'nden bir *Samarra* tabağı (Hrouda, 1991, 44).

Fig. 9 Choga Mami'den "Samarra-Ubaid Geçiş Evresi" çanak-çömlekleri (Oates, 1982, lev. 2a).

Fig. 10 Hakemi Use'den *Samarra* parçaları (kazı arşivi).

Fig. 11 Hakemi Use'den bir *Samarra* vazosu (kazı arşivi).

Fig. 12 Hakemi Use'den bir *Samarra* çömleği (kazı arşivi).

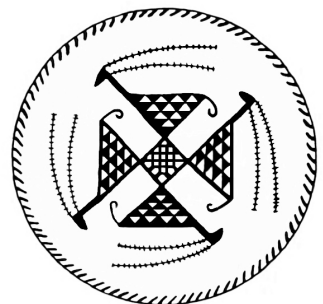
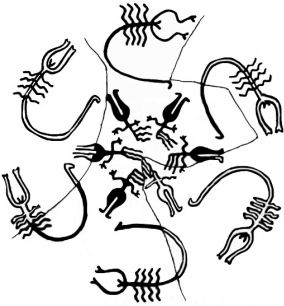

Fig. 13 *Samarra* kazısından boyalı tabaklara dair çizimler (Herzfeld, 1930, 12).

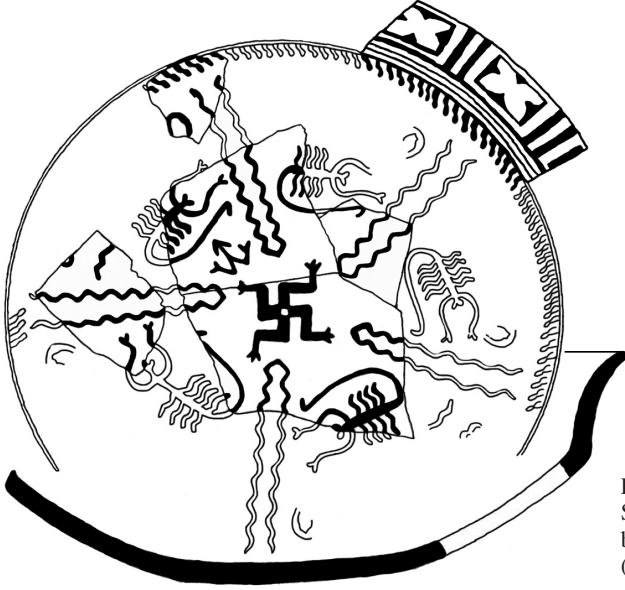

Fig. 14
Samarra kazısından
bir tabağın çizimi
(Herzfeld, 1930, lev. IV).

C14 Tarihlendirme (düzeltilmiş)	Evre	Arkeolojik Dönemler
7000-6700	Geç Neolitik 1	Pre-Proto-Hassuna
6700-6300	Geç Neolitik 2	Proto-Hassuna
6300-6000	Geç Neolitik 3	Arkaik Hassuna/Pre-Halaf
6000-5900	Geç Neolitik 4	Hassuna/Samarra/Proto-Halaf
5900-5300	Geç Neolitik 5	Halaf (Erken-Geç)
5300-5100	Geç Neolitik 6	Halaf-Ubaid Geçiş Evresi

Fig. 15 Yukarı Mezopotamya'nın Geç Neolitiğine dair yeni kronoloji önerisi
(Bernbeck – Nieuwenhuyse 2013, 27, Tab. 1. 1).

DÖNEMLER (Önerilen Adlar)	GELENEKSEL ADLANDIRMA	YUKARI MEZOPOTAMYA	TARİHLER (C14 cal.)
Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik A	Pre-Pottery Neolithic A	PPNA	MÖ 9800-8500
Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik B	Pre-Pottery Neolithic B	PPN B	MÖ 8500-7200
Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik C	Pre-Pottery Neolithic C	PPNC	MÖ 7200-7000
Geç Neolitik 1	Proto Hassuna	Pre-Proto-Hassuna	MÖ 7000/6700
Geç Neolitik 2	Proto-Hassuna	Proto-Hassuna	MÖ 6700-6300
Geç Neolitik 3	Arkaik Hassuna	Arkaik Hassuna Pre-Halaf	MÖ 6300-6000
Geç Neolitik 4	Hassuna/Samarra	Proto-Halaf	MÖ 6000-5900
Geç Neolitik 5	Halaf (Erken-Geç)	Halaf	MÖ 5900-5300
Geç Neolitik 6	Halaf-Ubaid Geçiş	Ubaid 0	MÖ 5300-5100
Erken Kalkolitik 1	Halaf-Ubaid Geçiş Evresi	Ubaid 1 Eridu Stili	MÖ 5100-5000
Erken Kalkolitik 2	Erken Ubaid	Ubaid 2 Hajji Muhammed Stili	MÖ 5000-4300
Erken Kalkolitik 3	Ubaid 3	Ubaid Dönemi Al-Ubaid Stili	MÖ 4300-4100
Erken Kalkolitik 4	Ubaid 4	Geç Ubaid Stili Erken Uruk	MÖ 4100-3800
Orta Kalkolitik	Orta Uruk	Orta Uruk	MÖ 3800-3600
Geç kalkolitik	Geç Uruk	Geç Uruk	MÖ 3600-3350

Fig. 16 Yukarı Mezopotamya'nın Taş Çağları Kronolojisine dair bir öneri. Yararlanılan kaynaklar: Rothman 2001; Carter – Philip 2010; Özdoğan v.d. 2011; Bernbeck – Nieuwenhuyse 2013.

